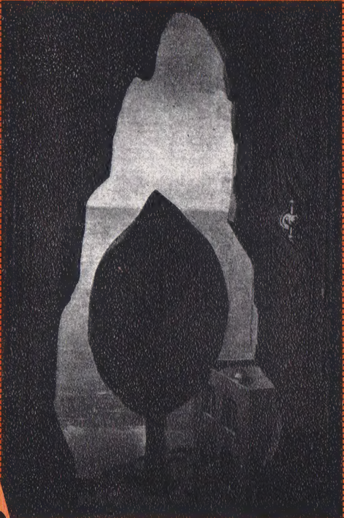
OSCAR WILDE

Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

ΕΚΔΟΣΗ Β

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΟΣΚΑΡ ΟΥΑΪΛΝΤ

Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

Μετάφραση: Ζωζώ Πεσκετζή
Ἐπιμέλεια: Νίκος Μπαλῆς

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Ἡ ψυχή τοῦ Ἀνθρώπου στό Σοσιαλισμό

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ζωζώ Πεσκετζῆ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Α. Γιοβάνης - Δ. Στρακάτος Ο.Ε., Θεμιστοκλέους 80.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ» Βαλτετσίου 53 ΑΘΗΝΑ τηλ 3802040

Προλογικό σημείωμα

Σ' αὐτό τό κείμενό του, Ἡ Ψυχή τοῦ Ἀνθρώπου στό Σοσιαλισμό, ὁ Ὄσκαρ Οὐάιλντ σάν τό παιδί στήν ἱστορία τοῦ βασιλιᾶ μέ τ' ἀόρατα ροῦχα, ἔχει τό θάρρος νά ἀποκαλύψει τήν ὁλοφάνερη ἀλήθεια — «μά εἶναι γυμνός!» Στά μάτια αὐτοῦ τοῦ «τρομεροῦ παιδιοῦ,», μέ τή διεστραμμένη καί συνάμα ἀθώα εἰλικρίνεια, τό βιομηχανικό μας σύστημα ἀποκαλύπτεται μ' ὅλη του τήν ἀπέραντη γύμνια.

Ἡ ἐπιτήδευση, οἱ παραδοξολογίες, τά «καμώματα» τοῦ Οὐάιλντ μᾶς φαίνονται ἔτσι ἐπειδή ἡ σαφῶς ἐμπορευματοποιημένη ζωή μας ἔγινε τερατώδης καί ἄχαρη. Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ νοσηροί, οἱ ἄρρωστοι, οἱ τεχνητοί. Ἐμεῖς εἴμαστε αὐτοί πού «φτιάξαμε ἐφευρέσεις» γιά νά δολοφονήσουμε τό ζεστό ἥλιο καί νά κρύψουμε τό φεγγάρι μέσα στά πηγάδια! Ἡ μεγάλη εὐαισθησία τοῦ Οὐάιλντ ἀπέναντι στή χαρά καί τόν πόνο, τήν ὀμορφιά καί τήν ἀσχήμια, δέν εἶναι παρά ἡ ἁπλοϊκή, ἄμεση, εἰλικρινής καί φυσική κατάσταση τῆς ἀδιάφθορης ἀνθρωπιᾶς. Κι αὐτό, ἀκριβῶς, ἐννοεῖ ὅταν μιλάει γιά τόν ἰδανικό ἀτομικισμό πού θά εἶναι ἡ ἀνταμοιβή τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς κοινοκτημοσύνης.

Στήν πραγματικότητα, αὐτό πού ἀντιπροσωπεύει τοῦτο τό μικρό βιβλίο εἶναι ἕνα ψυχολογικό φαινόμενο μέ τεράστια σπουδαιότητα γιά τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας — τό πέρασμα, ἡ προσχώρηση στό στρατόπεδο τῶν ἀπόκληρων ὅλων ἐκείνων τῶν ἀξιαγάπητων τέκνων μέ τήν πιό πλούσια κληρονομιά.

J. C. POWYS

Εἰσαγωγή

Τό ἔργο τοῦ Ὄσκαρ Οὐάϊλντ γνωρίζει τώρα μιά μεγάλη ἄνθιση στό θέατρο καί τόν κινηματογράφο, κι εἶναι καλό νά θυμόμαστε ὅτι ἡ Σαλώμη κι ἡ Λαίδη Γουίντερμιαρ δέν ἦταν οἱ μόνες δημιουργίες του. Τό δοκίμιό του, Ἡ ψυχή τοῦ Ἀνθρώπου στό Σοσιαλισμό, λογουχάρη, πού πρωτοδημοσιεύτηκε σχεδόν πρίν 60* χρόνια, ἔδειξε μιά θαυμαστή ἀντοχή στό χρόνο. Ὁ συγγραφέας του δέν ἦταν ὁ ἴδιος Σοσιαλιστής, μέ τήν ἔννοια τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς, ἀλλά ὑπῆρξε ἕνας συμπαθῶς διακείμενος κι ἔξυπνος παρατηρητής· μολονότι οἱ προφητεῖες του δέν ἐκπληρώθηκαν, δέν ἔχουν ξεπεραστεῖ ἐντελῶς μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου.

Τό ὅραμα τοῦ Οὐάϊλντ γιά τό Σοσιαλισμό, πού ἐκεῖνο τόν καιρό τό συμμερίζονταν ἴσως πολλοί ἄνθρωποι, λιγότερο συγκροτημένα ἀπ' αὐτόν, εἶναι Οὐτοπικό καί ἀναρχικό. Ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, λέει, θά κάνει ἐφικτή τήν πλήρη ἀπελευθέρωση ἀπ' «τήν ἀποκρουστική ἀναγκαιότητα νά ζοῦμε γιά τούς ἄλλους». Στό σοσιαλιστικό μέλλον ὄχι μόνο δέ θά ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη κι ἀναπαράλεια, ἀλλά δέ θά ὑπάρχει ἐπίσης κανένας μόχθος, καμιά ἀρρώστια, καμιά ἀσχήμια, καμιά σπατάλη ἀνθρώπινου πνεύματος σέ ἀνώφελες ἔχθρες κι ἀνταγωνισμούς.

Ὁ πόνος θά πάψει νά 'ναι σημαντικός: πραγματικά, γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία του, ὁ Ἄνθρωπος θά 'ναι σέ

---

*Σ.τ.Ε.: 92 περίπου χρόνια ἀπό σήμερα.

θέση νά πραγματώσει τήν προσωπικότητά του διαμέσου τῆς χαρᾶς κι ὄχι τοῦ πόνου. Τό ἔγκλημα θά ἐξαφανιστεῖ, ἀφοῦ δέ θά ὑπάρχει κανένας οἰκονομικός λόγος γιά νά τό τρέφει. Τό Κράτος θά πάψει νά κυβερνᾶ καί θά ἐπιδιώκει μόνο σάν ὄργανο γιά τή διανομή τῶν ἀναγκαίων ἀγαθῶν. Ὅλες οἱ δυσάρεστες ἐργασίες θά γίνονται ἀπ' τίς μηχανές, κι ὁ καθένας θά 'ναι ἀπόλυτα ἐλεύθερος νά διαλέξει τή δική του δουλειά καί τό δικό του τρόπο ζωῆς. Στήν οὐσία, ὁ κόσμος θά κατοικεῖται ἀπό καλλιτέχνες, πού ὁ καθένας τους θά ἐπιδιώκει τήν τελειότητα μέ τόν τρόπο πού θεωρεῖ καλύτερο.

Σήμερα, αὐτές οἱ αἰσιόδοξες προβλέψεις βρίσκουν μιά μᾶλλον ὀδυνηρή ἑρμηνεία. Ὁ Οὐάϊλντ ἀντιλαμβανόταν, φυσικά, ὅτι ὑπῆρχαν ἐξουσιαστικές τάσεις μέσα στό σοσιαλιστικό κίνημα, ἀλλά δέν πίστευε ὅτι θά ἐπικρατοῦσαν, καί μ' ἕνα εἶδος προφητικῆς εἰρωνίας ἔγραψε: «Δέν πιστεύω ὅτι ὁποιοσδήποτε σοσιαλιστής σήμερα, μπορεῖ στά σοβαρά νά προτείνει ὅτι θά πρέπει νά ὑπάρχει ἕνας ἐλεγκτής πού θά ἐπισκέπτεται κάθε πρωί ὅλα τά σπίτια, γιά νά διαπιστώνει ἄν κάθε πολίτης ξυπνᾶ κι ἐργάζεται χειρωνακτικά γιά 8 ὧρες», πράγμα, ἀκριβῶς, πού θά πρότειναν, δυστυχῶς, ἀμέτρητοι σύγχρονοι σοσιαλιστές. Εἶναι φανερό ὅτι κάτι πῆγε στραβά. Ὁ Σοσιαλισμός, μέ τήν ἔννοια τοῦ οἰκονομικοῦ κολλεκτιβισμοῦ, κατακτάει τόν κόσμο μέ μιά ταχύτητα πού θά φαινόταν σχεδόν ἀδύνατη 60 χρόνια νωρίτερα, κι ὅμως ἡ Οὐτοπία, ἤ τουλάχιστον ἡ Οὐτοπία τοῦ Οὐάϊλντ, δέν βρίσκεται κοντύτερα. Ποῦ, λοιπόν, βρίσκεται ἡ πλάνη;

Ἄν ἐξετάσει κανείς τά πράγματα πιό προσεχτικά θά δεῖ ὅτι ὁ Οὐάϊλντ κάνει δυό συνηθισμένες ἀλλά ἀδικαιολόγητες ὑποθέσεις. Ἡ μία εἶναι ὅτι ὁ κόσμος εἶναι φοβερά πλούσιος κι ὅτι ὑποφέρει κυρίως ἀπ τήν κακή διανομή τοῦ πλούτου. Κάντε ἴσα τόν ὁδοκαθαριστή μέ τόν ἑκατομμυριοῦχο, φαίνεται νά λέει, καί θά ὑπάρχει ἀφθονία γιά ὅλους. Ὥς τή Ρωσική Ἐπανάσταση, αὐτή ἡ πίστη ἦταν πλατιά διαδομένη —«ἡ λιμοκτονία μέσα στήν ἀφθονία» ἦταν μιά προ-

σφιλής φράση— άλλά ήταν ολότελα λαθεμένη κι έπιβίωσε μόνον έπειδή οί Σοσιαλιστές σκέπτονταν πάντα τίς ύπερανα-πτυγμένες δυτικές χώρες κι άγνοούσαν τή φοβερή φτώχεια τής 'Ασίας καί τής 'Αφρικής. Στήν πραγματικότητα τό πρόβλημα γιά τόν κόσμο σά σύνολο δέν είναι ή διανομή τοῦ ήδη ύπάρχοντος πλούτου, άλλά ή αύξηση τής παραγωγής, δίχως τήν όποία ή οίκονομική ίσότητα σημαίνει άπλώς κοινή μιζέρια.

Δεύτερον, ό Ούάϊλντ ύποθέτει ότι είναι άπλό πράγμα τό νά κανονιστεῖ έτσι ώστε όλες οί δυσάρεστες δουλειές νά γίνονται άπ' τίς μηχανές. Οί μηχανές, λέει, είναι ή νέα φυλή σκλάβων μας: μιά γοητευτική μεταφορά, πού δέν πιάνει όμως νά 'ναι παραπλανητική, άφοῦ ύπάρχει μιά τεράστια γκάμα έργασιῶν —μιλώντας χοντρικά, κάθε δουλειά πού χρειάζεται μεγάλη εύκαμψία— πού καμιά μηχανή δέν είναι σέ θέση νά κάνει. Στήν πράξη, άκόμα καί στίς πιό τέλεια μηχανοποιημένες χώρες, μιά τεράστια ποσότητα άνιαρής κι έξουθενωτικής έργασίας πρέπει νά γίνει άπό άπρόθυμα άνθρώπινα μούσκλα. 'Αλλ' αύτό συνεπάγεται άμέσως διεύθυνση τής έργασίας, πάγιο ώράριο έργασίας, διαφοροποιημένο μισθολόγιο κι όλη τήν αύστηρή πειθαρχία πού άπεχθάνεται ό Ούάϊλντ. 'Η έκδοχή τοῦ Ούάϊλντ γιά τό Σοσιαλισμό θά μποροῦσε νά ύλοποιηθεῖ σ' ένα κόσμο όχι μόνο πλουσιότερο, άλλά καί τεχνικά πιό άνεπτυγμένο άπ' τόν τωρινό. 'Η κατάργηση τής άτομικής ίδιοκτησίας δέν παίζει άπό μόνη της κανένα. Είναι άπλώς τό πρῶτο βήμα, σέ μιά μεταβατική περίοδο πού θά 'ναι μοιραία, κουραστική, όδυνηρή καί μακρόχρονη.

'Αλλ' αύτό δέ σημαίνει ότι ό Ούάϊλντ έπεσε όλότελα έξω. Τό πρόβλημα μέ τίς μεταβατικές περιόδους είναι ότι ή σκληρή νοοτροπία, πού γεννᾶνε τείνει νά διαιωνιστεῖ. 'Απ' ότι φαίνεται αύτό συνέβηκε στή Σοβιετική Ρωσία. Μιά δικτατορία πού έγκαθιδρύθηκε ύποτίθεται γιά ένα περιορισμένο στόχο, έχει θρονιαστεῖ γιά τά καλά κι ό Σοσιαλισμός

κατέληξε νά σημαίνει στρατόπεδα συγκεντρώσεως καί μυστικές άστυνομίες. Ή μπροσούρα τοῦ Οὐάϊλντ κι ἄλλα παρόμοια κείμενα —τά Νέα ἀπό Πουθενά*, λογουχάρη— ἔχουν, ἑπομένως, τήν ἀξία τους. Μπορεῖ νά ζητάνε τό ἀδύνατο καί μπορεῖ —ἀφοῦ μιά Οὐτοπία ἀντανακλᾶ ὑποχρεωτικά τίς αἰσθητικές ἰδέες τοῦ καιροῦ της— νά φαίνονται μερικές φορές «ξεπερασμένα» καί γελοῖα, ἀλλά κοιτάζουν, τουλάχιστον, πιό μακριά ἀπ' τήν ἐποχή τῶν οὐρῶν γιά τή διανομή τροφίμων καί τῶν κομματικῶν λογομαχιῶν, καί θυμίζουν στό Σοσιαλιστικό κίνημα τόν αὐθεντικό, μισοξεχασμένο του στόχο τῆς ἀνθρώπινης ἀδελφότητας.

Τζώρτζ Ὄργουελ.

(Observer, 9 Μάη 1948)

---

*Σ.τ.Ε.: Ἔργο τοῦ Οὐίλλιαμ Μόρρις. Μεταφράζεται καί θά κυκλοφορήσει προσεχῶς ἀπ' τίς ἐκδόσεις μας.

Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου στό σοσιαλισμό

Τό πρῶτο καί κύριο πλεονέκτημα πού θά προκύψει ἀπ' τή θεμελίωση τοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι, ἀναμφίβολα, τό γεγονός ὅτι ὁ Σοσιαλισμός θά μᾶς ἀποδεσμεύσει ἀπ' αὐτή τήν ἀποκρουστική ἀναγκαιότητα νά ζοῦμε γιά τούς ἄλλους· ἀναγκαιότητα πού, στήν τωρινή κατάσταση πραγμάτων, συνθλίβει σχεδόν ὅλους τούς ἀνθρώπους. Στήν οὐσία, κανένας δέν κατορθώνει νά ξεφύγει ἀπ' αὐτή τήν κατάσταση.

Ὁρισμένες φορές, στή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ αἰώνα, ἕνας μεγάλος ἐπιστήμονας, ὅπως ὁ Δαρβίνος· ἕνας μεγάλος ποιητής, ὅπως ὁ Κήτς, ἕνα θαυμάσιο κριτικό πνεῦμα, ὅπως ὁ Ρενάν· ἕνας ἀνώτερος καλλιτέχνης, ὅπως ὁ Φλωμπέρ, κατορθώνει ν' ἀπομονωθεῖ, νά μείνει ἀνεπηρέαστος ἀπ' τίς κραυγαλέες ἀξιώσεις τῶν ἄλλων, νά σταθεῖ κάτω ἀπ' τή σκιά τοῦ τείχους, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, κι ἔτσι νά συνειδητοποιήσει τήν τελειότητα αὐτοῦ πού κρύβει μέσα του — βελτιώνοντας ἀσύγκριτα τόν ἑαυτό του, προσφέροντας ἀσύγκριτα καί μόνιμα ὠφέλη σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο. Δέν πρόκειται, ὡστόσο, παρά γιά ἐξαιρέσεις. Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι καταστρέφουν τή ζωή τους μ' ἕναν ἀρρωστημένο καί ὑπερβολικό ἀλτρουϊσμό — στήν οὐσία, ἀναγκάζονται νά τήν καταστρέφουν. Διαπιστώνουν ὅτι περιβάλλονται ἀπ' τή φρικιαστική φτώχεια, τή φρικιαστική ἀσχήμια, τήν ἀπροκάλυπτη λιμοκτονία. Εἶναι ἀναπόφευκτο νά συγκινοῦνται ἀπ' ὅλα αὐτά. Τά συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργοποιοῦνται πολύ πιό γρήγορα ἀπ' ὅ,τι τό πνεῦμα του· καί, ὅπως ἔγραφα πρίν

λίγο καιρό σ' ἕνα ἄρθρο μου γιά τή λειτουργία τῆς κριτικῆς, εἶναι πολύ πιό εὔκολο νά συμμεριστεῖ κανείς τή δυστυχία παρά νά συμμεριστεῖ τή σκέψη. Κατά συνέπεια, μέ ἀξιοθαύμαστες ἀλλά λαθεμένες προθέσεις, ἀναλαμβάνουν πολύ σοβαρά καί πολύ συναισθηματικά τό καθῆκον νά θεραπεύσουν τό κακό πού ἐπισημαίνουν. Ἀλλά οἱ θεραπεῖες τους δέ θεραπεύουν τήν ἀσθένεια: ἁπλῶς τήν παρατείνουν. Πράγματι, οἱ θεραπεῖες τους ἀποτελοῦν κι αὐτές μέρος τῆς ἀσθένειας.

Ἐπιχειροῦν νά λύσουν τό πρόβλημα τῆς φτώχειας, λογουχάρη, φροντίζοντας νά διατηρήσουν ζωντανούς τούς φτωχούς· ἤ, στήν περίπτωση μιᾶς πολύ προηγμένης σχολῆς, φροντίζοντας νά ψυχαγωγοῦν τούς φτωχούς.

Κάτι τέτοιο, ὅμως, δέν ἀποτελεῖ λύση: εἶναι μιά ἐπιδείνωση τοῦ προβλήματος. Ὁ ὀρθός στόχος εἶναι νά ἐπιχειρήσουν νά ἀνοικοδομήσουν τήν κοινωνία σέ τέτοια βάση ὥστε ἡ φτώχεια νά εἶναι πιά κάτι ἀδύνατο. Καί οἱ ἀρετές τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ ἔχουν πραγματικά ἐμποδίσει τήν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ στόχου. Ὅπως ἀκριβῶς, ἄλλοτε, οἱ χειρότεροι δουλοκτῆτες ἦταν ἐκεῖνοι πού ἦταν καλοί μέ τούς δούλους τους, ἐμποδίζοντας μ' αὐτό τόν τρόπο τή συνειδητοποίηση τῆς φρίκης τοῦ συστήματος ἀπ' ὅσους τό ὑφίστανται καί τήν κατανόησή του ἀπ' ὅσους τό παρατηροῦν, ἔτσι καί, στήν τωρινή κατάσταση πραγμάτων στήν Ἀγγλία, οἱ ἄνθρωποι πού κάνουν τό μεγαλύτερο κακό εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού προσπαθοῦν νά κάνουν τό μεγαλύτερο καλό· καί τελικά εἴδαμε τούς ἀνθρώπους, πού ἔχουν πραγματικά μελετήσει τό πρόβλημα καί γνωρίζουν τή ζωή — καλλιεργημένοι ἄνθρωποι πού ζοῦν στό Ἦστ Ἔντ — νά ἐκλιπαροῦν τήν κοινωνία νά περιορίσει τίς ἀλτρουϊστικές της τάσεις τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς φιλανθρωπίας, κλπ.. Πράγμα πού τό κάνουν βασιζόμενοι στό γεγονός ὅτι μιά τέτοια φιλανθρωπία ταπεινώνει καί ἐξαχρειώνει τούς ἀνθρώπους. Ἔχουν σαφῶς δίκιο. Ἡ φιλανθρωπία δημιουργεῖ πληθώρα ἁμαρτιῶν.

Ὑπάρχει, ὅμως, καί κάτι ἄλλο· πρέπει νά τό ποῦμε. Εἶ-

ναι ἀνήθικο νά χρησιμοποιεῖ κανείς τήν ἰδιωτική ἰδιοκτησία γιά νά ἐλαφρύνει τά φοβερά δεινά πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτό καθαυτό τό θεσμό τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας. Εἶναι τόσο ἀνήθικο ὅσο καί ἄδικο.

Στό Σοσιαλισμό ὅλα αὐτά, φυσικά, θ' ἀλλάξουν. Δέν θά ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού θά ζοῦν σέ βρώμικες τρῶγλες· οἱ ἄνθρωποι δέν θά φοροῦν βρώμικα κουρέλια, δέν θά μεγαλώνουν ἄρρωστα καί πεινασμένα παιδιά σ' ἕνα ἀπαράδεκτο καί τελείως ἀποκρουστικό περιβάλλον. Ἡ ἀσφάλεια τῆς κοινωνίας δέ θά ἐξαρτᾶται, ὅπως γίνεται τώρα, ἀπ' τίς μεταβολές τοῦ καιροῦ. Ὅταν θά ξεσπάει παγετός δέ θά βλέπουμε χιλιάδες ἀνθρώπους χωρίς δουλειά, νά περιπλανιῶνται στούς δρόμους σέ κατάσταση ἀποκρουστικῆς ἀθλιότητας, νά κλαίγονται στούς γείτονές τους γιά ἐλεημοσύνη ἤ νά συνωστίζονται ἔξω ἀπ' τίς πόρτες τῶν μισητῶν ἀσύλων προσπαθώντας νά ἐξασφαλίσουν ἕνα κομμάτι ψωμί καί μιά βρώμικη γωνιά γιά τή νύχτα. Κάθε μέλος τῆς κοινωνίας θά συμμετέχει στή γενική εὐημερία καί εὐτυχία τῆς κοινωνίας κι ὅταν ξεσπάει παγετός κανενός ἡ κατάσταση δέ θά χειροτερεύει.

Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, α ὐ τ ό ς κ α θ α υ τ ό ς ὁ Σ ο σ ι α λ ι σ μ ό ς θ ά ἔ χ ε ι ἀ ξ ί α ἁ π λ ά ἐ π ε ι δ ή θ ά ὁ δ η γ ή σ ε ι σ τ ό ν Ἀ τ ο μ ι κ ι σ μ ό.

Ὁ Σοσιαλισμός, ὁ Κομμουνισμός, ἤ ὅπως ἀλλιῶς κι ἄν τόν ὀνομάσει κανείς, μετατρέποντας τήν ἰδιωτική ἰδιοκτησία σέ δημόσιο πλοῦτο καί ἀντικαθιστώντας τόν ἀνταγωνισμό μέ τή συνεργασία, θά ἐπαναφέρει τήν κοινωνία στή σωστή της κατάσταση ἑνός ἀπόλυτα ὑγιῆ ὀργανισμοῦ καί θά ἐξασφαλίσει τήν ὑλική εὐημερία κάθε μέλους τῆς κοινότητας. Στήν οὐσία, θ' ἀποδώσει στή Ζωή τή σωστή της βάση καί τό κατάλληλο περιβάλλον γιά ν' ἀναπτυχθεῖ. Ἀλλά γιά τήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς Ζωῆς, ὡς τόν ἀνώτερο βαθμό τελειότητάς της, χρειάζεται κάτι περισσότερο. Αὐτό πού χρειάζεται εἶναι ὁ Ἀτομικισμός. Ἄν ὁ Σοσιαλισμός εἶναι Ἐξουσιαστικός· ἄν ὑπάρχουν Κυβερνήσεις

ὁπλισμένες μέ οἰκονομική δύναμη ὅπως εἶναι τώρα μέ πολιτική δύναμη· ἄν, μέ λίγα λόγια, πρόκειται νά ζήσουμε σέ Βιομηχανικές Τυραννίες, τότε ἡ τελευταία κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου θά εἶναι χειρότερη ἀπ' τήν πρώτη. Σήμερα, λόγω τῆς ὕπαρξης τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, πάρα πολλοί ἄνθρωποι ἔχουν τή δυνατότητα νά ἀναπτύσσουν κάποιο πολύ περιορισμένο βαθμό 'Ατομικισμοῦ. "Η δέν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἐργάζονται γιά νά ζήσουν, ἤ ἔχουν τή δυνατότητα νά διαλέγουν τόν τομέα δραστηριοποίησης πού τούς ταιριάζει πραγματικά καί τούς ἱκανοποιεῖ. Πρόκειται γιά τούς ποιητές, τούς φιλοσόφους, τούς ἐπιστήμονες, τούς ἀνθρώπους τῆς κουλτούρας — μέ λίγα λόγια, γιά τούς πραγματικούς ἀνθρώπους, τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν πραγματώσει τόν ἑαυτό τους κι ἀπ' τούς ὁποίους ὁλόκληρη ἡ 'Ανθρωπότητα ἀντλεῖ μιά ἐπιμέρους πραγμάτωση. 'Απ' τήν ἄλλη μεριά, ὑπάρχουν πάρα πολλοί ἄνθρωποι πού, ἐπειδή δέν κατέχουν δική τους ἀτομική ἰδιοκτησία, ἐπειδή βρίσκονται πάντα στό χεῖλος τῆς καθαρῆς λιμοκτονίας, εἶναι ἀναγκασμένοι νά ἐργάζονται σάν ὑποζύγια, νά ἐργάζονται σέ μιά δουλειά πού δέν τούς ταιριάζει καί στήν ὁποία ἐξαναγκάζονται ἀπ' τήν ἀπόλυτη, παράλογη, ἐξευτελιστική Τυραννία τῆς ἀνάγκης. Εἶναι οἱ φτωχοί καί σ' αὐτούς δέ θά βροῦμε τή λεπτότητα τῶν τρόπων, τό χάρισμα τοῦ λόγου, τήν καλλιέργεια, τόν πολιτισμό, τήν ἐκλέπτυνση τῶν ἀπολαύσεων ἤ τή χαρά τῆς ζωῆς. 'Απ' τή συλλογική τους δύναμη ἡ 'Ανθρωπότητα ἐπωφελεῖται, ἀντλεῖ τήν ὑλική της εὐημερία. 'Αλλά ἐπωφελεῖται μόνον ὑλικά καί ὁ ἄνθρωπος πού εἶναι φτωχός δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σημασία. Εἶναι ἁπλῶς τό ἀπειροελάχιστο μόριο μιᾶς δύναμης πού, ἀντί νά τόν φροντίζει, τόν συντρίβει: πράγματι, τόν προτιμᾶ συντριμμένο γιατί σέ μιά τέτοια περίπτωση εἶναι πολύ πιό ὑπάκουος.

Φυσικά, μπορεῖ νά ὑποστηρίξει κανείς πώς ὁ 'Ατομικισμός, πού ἐμφανίζεται σέ συνθῆκες ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, δέν εἶναι πάντα, ἤ καί κατά κανόνα, κάτι τό θαυμάσιο ἤ τό ὑπέροχο καί πώς οἱ φτωχοί, μολονότι δέν εἶναι καλλιεργημένοι καί δέ διαθέτουν γοητεία, δέν παύουν νά ἔχουν πολλές ἀρετές. Καί οἱ

δύο αὐτές ἀπόψεις μπορεῖ νά εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινές. Ἡ κατοχή ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας εἶναι πολύ συχνά ἐξαιρετικά ἐξαχρειωτικός παράγοντας καί αὐτός εἶναι, φυσικά, ἕνας ἀπό τούς λόγους πού ὁ Σοσιαλισμός θέλει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τοῦτο τό θεσμό. Στήν πραγματικότητα, ἡ ἰδιοκτησία εἶναι πολύ μεγάλος μπελάς. Πρίν ἀπό μερικά χρόνια, διάφοροι ἄνθρωποι γύριζαν ὅλη τή χώρα λέγοντας πώς ἡ ἰδιοκτησία ἔχει ὑποχρεώσεις. Τό ἔλεγαν τόσο συχνά καί τόσο ἐπίμονα πού, τελικά, ἄρχισε νά τό ὑποστηρίζει καί ἡ Ἐκκλησία. Τώρα τ' ἀκούει κανείς νά λέγεται ἀπό κάθε ἄμβωνα. Εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινό. Ἡ ἰδιοκτησία δέν ἔχει ἁπλῶς ὑποχρεώσεις· ἔχει τόσο πολλές ὑποχρεώσεις πού ἡ κατοχή της, σ' ὁποιοδήποτε σημαντικό βαθμό, καταντάει μεγάλος μπελάς. Προϋποθέτει νά γίνεται κανείς στόχος ἀτελεύτητων ἀξιώσεων, νά προσηλώνεται στή φροντίδα τῶν ἐπιχειρήσεων, ν' ἀντιμετωπίζει συνεχεῖς ἐνοχλήσεις. Ἄν ἡ ἰδιοκτησία πρόσφερε μόνον ἀπολαύσεις, θά μπορούσαμε νά τήν ἀνεχτοῦμε· οἱ ὑποχρεώσεις της, ὅμως, τήν καθιστοῦν ἀνυπόφορη. Γιά τό καλό τῶν πλουσίων θά πρέπει ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτήν. Οἱ ἀρετές τῶν φτωχῶν ἐνδέχεται νά γίνουν εὔκολα ἀποδεκτές καί θά ἔχουμε πολλά γιά νά μετανιώσουμε. Μᾶς λένε συχνά πώς οἱ φτωχοί νιώθουν εὐγνωμοσύνη γιά τή φιλανθρωπία. Ἀναμφίβολα, μερικοί νιώθουν, *ἀλλά οἱ καλύτεροι μεταξύ τῶν φτωχῶν δέν αἰσθάνονται ποτέ εὐγνωμοσύνη*. Εἶναι ἀγνώμονες, δυσαρεστημένοι, ἀνυπάκουοι καί ἀνυπότακτοι. Κι ἔχουν σαφῶς δίκιο. Τή φιλανθρωπία τήν αἰσθάνονται σάν ἕνα γελοῖο καί ἀνεπαρκή τρόπο ἀτελοῦς ἐπανόρθωσης ἤ σάν συναισθηματική ἐλεημοσύνη, πού συνοδεύεται συνήθως κι ἀπ' ὁρισμένες ἀνάρμοστες προσπάθειες ἀπό μέρους τοῦ συναισθηματία, πού ἀποσκοποῦν στήν καταδυνάστευση τῆς προσωπικῆς ζωῆς τῶν φτωχῶν. Γιατί θά πρέπει νά νιώθουν εὐγνωμοσύνη γιά τά ψίχουλα πού πέφτουν ἀπ' τό τραπέζι τοῦ πλουσίου; Κανονικά θά ἔπρεπε νά κάθονται σ' αὐτό τό τραπέζι κι εὐτυχῶς ἀρχίζουν τώρα νά τό καταλαβαίνουν. Ὅσο γιά τό ὅτι εἶναι δυσαρεστημένοι, ὁ ἄνθρωπος πού δέν εἶναι δυσαρεστημένος μ' ἕνα τέτοιο

περιβάλλον καί μ' ἕνα τέτοιο εὐτελή τρόπο ζωής είναι κτήνος. Ἡ ἀνυπακοή, γιά ὅποιον ἔχει διαβάσει ἱστορία, εἶναι ή πρωταρχική ἀρετή τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί μέ τήν ἀνυπακοή πραγματοποιήθηκε ή πρόοδος, μέ τήν ἀνυπακοή καί τήν ἐξέγερση. Ὁρισμένες φορές ἐπαινοῦν τούς φτωχούς ἐπειδή εἶναι λιτοί καί οἰκονόμοι. Ἀλλά τό νά συστήνουμε στούς φτωχούς λιτότητα εἶναι τόσο χονδροειδῶς γελοῖο ὅσο καί ὑβριστικό. Εἶναι σά νά συμβουλεύουμε ἕναν ἄνθρωπο πού λιμοκτονεῖ νά τρώει λιγότερο. Γιά τόν ἐργάτη τῆς πόλης ἤ τῆς ὑπαίθρου τό νά ἐφαρμόζει τήν ἀρχή τῆς λιτότητας εἶναι τελείως ἀνήθικο. Ὁ ἄνθρωπος δέ θά πρέπει νά δείχνει μέ τή θέλησή του ὅτι μπορεῖ νά ζήσει σάν πεινασμένο ζῶο. Θά πρέπει ν' ἀρνηθεῖ νά ζήσει μ' αὐτό τόν τρόπο· ἑπομένως, ἤ θά πρέπει νά κλέβει, ἤ νά ἐξαρτᾶται ἀπ' τά ἐπιδόματα τοῦ δημοσίου, πράγμα πού θεωρεῖται ἀπό πολλούς ὅτι εἶναι μιά μορφή κλοπῆς. Ὅσο γιά τή ζητιανιά, εἶναι ἀσφαλέστερο νά ζητιανεύει κανείς παρά νά παίρνει, ἀλλά εἶναι καλύτερα νά παίρνει παρά νά ζητιανεύει;; Ὄχι. Ἕνας φτωχός πού εἶναι ἀγνώμων, πού δέν εἶναι λιτοδίαιτος, πού εἶναι δυσαρεστημένος καί ἀνυπότακτος εἶναι ἴσως μιά πραγματική προσωπικότητα καί κρύβει πολλά μέσα του. Εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση ἕνας ὑγιής ἄνθρωπος πού διαμαρτύρεται. Ὅσο γιά τούς ἐνάρετους φτωχούς, μπορεῖ νά τούς λυπᾶται ἀλλά δέν μπορεῖ νά τούς θαυμάζει. Ἔχουν συνάψει ἰδιωτική συνθήκη εἰρήνης μέ τόν ἐχθρό καί πούλησαν πατρογονικά τους δικαιώματα ἔναντι πινακίου φακῆς. Θά πρέπει, ἐπίσης, νά εἶναι ἐξαιρετικά ἠλίθια. Μπορῶ νά καταλάβω πολύ καλά ἕναν ἄνθρωπο πού ἀποδέχεται τούς νόμους πού προστατεύουν τήν ἰδιωτική ἰδιοκτησία καί νά παραδεχτῶ τή συσσώρευσή της, ἐφόσον αὐτός εἶναι ἱκανός σέ τοῦτες τίς συνθῆκες νά πραγματώσει κάποιο εἶδος ἔμορφης καί πνευματικῆς ζωῆς. Ἀλλά δέν μπορῶ σέ καμιά περίπτωση νά πιστέψω πῶς εἶναι δυνατόν ἕνας ἄνθρωπος, πού ἡ ζωή του καταστρέφεται κι ἐξαθλιώνεται ἀπό τέτοιους νόμους, νά προσφέρει τή συναίνεσή του γιά τήν ὕπαρξή τους.

Ὡστόσο, δέν εἶναι τόσο δύσκολο νά δοθεῖ κάποια ἐξήγηση. Πρόκειται ἁπλά γιά τό ἑξῆς. Ἡ ἀθλιότητα καί ἡ φτώχεια

εἶναι τόσο ἐξαιρετικές καταστάσεις καί ἔχουν τόσο καταστροφικές ἐπιπτώσεις ὡς πρός τή φύση τοῦ ἀνθρώπου πού καμιά τάξη δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔχει πραγματική ἐπίγνωση γιά τά ἴδια τά δεινά της. Ὅσα ὑφίστανται αὐτές τίς καταστάσεις θά πρέπει νά τά μάθουν ὅλα αὐτά ἀπό ἄλλους ἀνθρώπους — ἀνθρώπους γιά τούς ὁποίους πολύ συχνά δυσπιστοῦν. Ὅσα λένε οἱ μεγάλοι ἐργοδότες ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες προπαγανδιστές εἶναι ἀναμφίβολα ἀληθινά. Οἱ προπαγανδιστές εἶναι, στήν οὐσία, ἐκεῖνοι οἱ ἐνοχλητικά παρεμβαίνοντες ἄνθρωποι, πού ἀπευθύνονται σέ κάποια ἀπόλυτα ἱκανοποιημένη τάξη τῆς κοινότητας σπέρνοντας τό πνεῦμα τῆς δυσαρέσκειας. Χωρίς αὐτούς, στήν ἐλλειπή καί ἀτελή κατάστασή μας, δέν θά ὑπῆρχε καμιά πρόοδος πρός τόν πολιτισμό. Ἡ δουλεία καταργήθηκε στήν Ἀμερική ὄχι ἐξαιτίας κάποιας δράσης ἀπό μέρους τῶν δούλων οὔτε ἐξαιτίας κάποιας δεδηλωμένης ἐπιθυμίας τους νά ἀπελευθερωθοῦν. Καταργήθηκε τελείως χάρη στή βασικά παράνομη δράση ὁρισμένων ἐπαναστατῶν προπαγανδιστῶν τῆς Βοστώνης καί ἄλλων περιοχῶν, πού δέν ἦταν οὔτε δοῦλοι, οὔτε δουλοκτῆτες, οὔτε εἶχαν καί καμιά πραγματική σχέση μέ τοῦτο τό ζήτημα. Ἦταν ἀναμφίβολα οἱ προπαγανδιστές τοῦ «κινήματος γιά τήν κατάργηση τῆς δουλείας» πού ἄναψαν τήν πρώτη φλόγα, πού ξεκίνησαν αὐτή τήν ὑπόθεση. Καί εἶναι περίεργο τό ὅτι βοηθήθηκαν ἐλάχιστα ἀπό τούς ἴδιους τούς δούλους, χωρίς νά καταφέρουν νά κερδίσουν οὔτε τή συμπάθειά τους. Κι ὅταν τέλειωσε ὁ πόλεμος κι ἐλευθερώθηκαν οἱ δοῦλοι, ἐλευθερώθηκαν σέ τέτοιο βαθμό ὥστε νά εἶναι ἐλεύθεροι νά λιμοκτονοῦν καί πολλοί νά μετανιώνουν πικρά γιά τή νέα κατάσταση πραγμάτων. Γιά τόν ἄνθρωπο πού σκέπτεται, τό τραγικότερο γεγονός τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης δέν εἶναι ὅτι θανατώθηκε ἡ Μαρία Ἀντουανέτα ἐπειδή ἦταν βασίλισσα, ἀλλά ὅτι οἱ πειναμένοι ἀγρότες τῆς Βαντέ δέχτηκαν ἐθελοντικά νά πεθάνουν ὑπερασπιζόμενοι τή μισητή ὑπόθεση τῆς φεουδαρχίας.

Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι δέν ἐννοοῦμε νά θεμελιωθεῖ ἕνας Ἐξουσιαστικός Σοσιαλισμός. Γιατί ἐνῶ στό τωρινό σύστημα πολλοί ἄνθρωποι μποροῦν νά ζήσουν ἀπολαμβάνοντας ἕνα

ποσοστό ἐλευθερίας, δυνατότητας ἔκφρασης καί εὐτυχίας, σ' ἕνα σύστημα βιομηχανικῶν στρατώνων ἤ σ' ἕνα σύστημα οἰκονομικῆς τυραννίας κανένας, κανένας ἀπολύτως, δέ θά μπορεῖ νά ἀπολαμβάνει ἔστω καί μιά τέτοια ἐλευθερία. Εἶναι λυπηρό ὅτι μιά μερίδα τῆς κοινότητάς μας βρίσκεται στήν οὐσία ὑποδουλωμένη, ἀλλά τό νά προτείνουμε σάν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τήν ὑποδούλωση ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας εἶναι καθαρή ἀφέλεια. Κάθε ἄνθρωπος πρέπει νά εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερος νά διαλέγει τήν ἐργασία του. Δέν πρέπει ν' ἀσκεῖται πάνω του κανενός εἴδους καταναγκασμός. Γιατί, ἄν ἀσκεῖται, ἡ ἐργασία του δέν θά εἶναι καλή οὔτε γι' αὐτόν, οὔτε καθεαυτή, οὔτε καί γιά τούς ἄλλους. Καί μέ τή λέξη ἐργασία ἐννοῶ ἁπλά κάθε εἶδους δραστηριότητα.

Δέν πιστεύω ὅτι ὁποιοσδήποτε Σοσιαλιστής σήμερα μπορεῖ στά σοβαρά νά προτείνει πώς θά πρέπει νά ὑπάρχει ἕνας ἐλεγκτής, πού θά ἐπισκέπτεται κάθε πρωί ὅλα τά σπίτια, γιά νά διαπιστώνει ἄν κάθε πολίτης ξυπνᾶ καί ἐργάζεται χειρωνακτικά γιά ὀκτώ ὧρες. Ἡ ἀνθρωπότητα ἔχει ξεπεράσει αὐτό τό στάδιο καί ἐπιφυλάσσει ἕναν τέτοιο τρόπο ζωῆς γιά τούς ἀνθρώπους, πού, ἐντελῶς αὐθαίρετα, τούς ὀνομάζει ἐγκληματίες. Ὁμολογῶ, ὅμως, ὅτι πολλές ἀπό τίς σοσιαλιστικές ἀπόψεις πού ἔτυχε νά γνωρίσω μοῦ φαίνεται πώς εἶναι μολυσμένες ἀπ' τήν ἐξουσία, ἄν ὄχι ἀπ' αὐτή καθαυτή τήν οὐσία τοῦ καταναγκασμοῦ. Φυσικά, σέ καμιά περίπτωση δέν τίθεται θέμα ἐξουσίας καί καταναγκασμοῦ. Κάθε σχέση πρέπει νά εἶναι ἀπόλυτα ἐθελοντική. Μόνο μέ τίς ἐθελοντικές σχέσεις μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά εἶναι ὡραῖος.

Ἀλλά ἐνδέχεται νά τεθεῖ τό ἐρώτημα πῶς γίνεται νά ὠφεληθεῖ ὁ Ἀτομικισμός ἀπ' τήν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, ἐφόσον σήμερα ἐξαρτᾶται ὥς ἕνα βαθμό ἀπ' τήν ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ. Ἡ ἀπάντηση εἶναι πολύ ἁπλή. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στίς ὑπάρχουσες συνθῆκες ἐλάχιστοι ἄνθρωποι, πού ἔχουν δική τους περιουσία, ὅπως ὁ Μπάυρον, ὁ Σέλεϋ, ὁ Μπρά-

συνιγγκ, ὁ Βίκτορ Οὐγκό, ὁ Μπωντλέρ καί μερικοί ἄλλοι, μπόρεσαν νά πραγματώσουν τήν προσωπικότητά τους κάπως ὁλοκληρωμένα. Κανένας ἀπ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους δέ χρειάστηκε ποτέ νά ἐργαστεῖ οὔτε γιά μιά μέρα. Ἦταν ἀπαλλαγμένοι ἀπ' τή φτώχεια. Διέθεταν ἕνα πραγματικά τεράστιο πλεονέκτημα. Τό ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἄν ὠφελεῖ τόν Ἀτομικισμό νά καταργηθεῖ ἕνα τέτοιο πλεονέκτημα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι καταργεῖται. Τί συμβαίνει τότε μέ τόν Ἀτομικισμό; Πῶς θά ὠφεληθεῖ ἀπό κάτι τέτοιο;

Θά ὠφεληθεῖ μέ τόν ἑξῆς τρόπο. Στίς καινούργιες συνθῆκες, ὁ Ἀτομικισμός θά εἶναι πολύ πιό ἐλεύθερος, ὡραιότερος καί ἰσχυρότερος ἀπ' ὅ,τι εἶναι σήμερα. Δέν ἐννοῶ βέβαια τόν μεγάλο Ἀτομικισμό, πού πραγματώνεται χάρη στή δημιουργικότητα τῆς φαντασίας, ὅπως στήν περίπτωση τῶν ποιητῶν πού ἀνέφερα, ἀλλά τόν πραγματικό Ἀτομικισμό πού ἐνυπάρχει σέ λανθάνουσα μορφή καί σά δυναμική σ' ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα. Γιατί ἡ ἀναγνώριση τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας ἀποδείχτηκε πραγματικά ἐπιζήμια γιά τόν Ἀτομικισμό καί συσκότασε τό ὅλο θέμα, συγχέοντας τόν ἄνθρωπο μέ αὐτά πού κατέχει. Ὁδήγησε τόν Ἀτομικισμό σ' ἐντελῶς λαθεμένο δρόμο. Καθόρισε τό κέρδος σά βασικό του στόχο καί ὄχι τήν ἀνθρώπινη ἀνάπτυξη. Ἔτσι πού ὁ ἄνθρωπος κατέληξε νά θεωρεῖ σημαντικό τό νά ἔχει καί δέν ξέρει πώς τό σημαντικό εἶναι τό **νά εἶναι**. **Ἡ πραγματική τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται ὄχι στό τί ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀλλά στό τί εἶναι.** Ἡ ἰδιωτική ἰδιοκτησία καταρράκωσε τόν αὐθεντικό Ἀτομικισμό καί θεμελίωσε ἕναν ψευδή Ἀτομικισμό. Ἀπέκλεισε ἕνα ποσοστό τῶν μελῶν τῆς κοινότητας ἀπ' τή δυνατότητα κατάκτησης τῆς ἀτομικότητάς τους ἀναγκάζοντάς τα νά λιμοκτονοῦν. Ἀπέκλεισε ἕνα ἄλλο ποσοστό τῶν μελῶν τῆς κοινότητας ἀπ' τή δυνατότητα κατάκτησης τῆς ἀτομικότητάς τους ὁδηγώντας τα σέ λάθος δρόμο καί ἐπιβαρύνοντάς τα. Πράγματι, ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τόσο πολύ ἀπορροφηθεῖ ἀπ' τήν περιουσία του, ὥστε τό ἐγγλικό δίκαιο ν' ἀντιμετωπίζει

πάντα μέ πολύ μεγαλύτερη αὐστηρότητα τά ἀδικήματα πού στρέφονται ἐνάντια στήν ἰδιοκτησία ἑνός ἀνθρώπου ἀπ' ὅ,τι τά ἀδικήματα πού στρέφονται ἐνάντια στήν προσωπικότητά του καί ἡ ἰδιοκτησία ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ τεκμήριο τῆς πλήρους ἐνηλικίωσης, αὐτή πού κατοχυρώνει τά δικαιώματα τοῦ πολίτη. Ἡ ἐργατικότητα, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀπόκτηση τοῦ χρήματος, ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐξαιρετικό παράγοντα. Σέ μιά κοινωνία σάν τή δική μας, ὅπου ἡ ἰδιοκτησία ἐξασφαλίζει στόν κάτοχό της κοινωνικές διακρίσεις, κοινωνική θέση, τιμή, σεβασμό, τίτλους κι ἕνα σωρό ἄλλα τέτοιου εἴδους εὐχάριστα πράγματα, ὁ ἄνθρωπος, πού εἶναι ἀπ' τή φύση του φιλόδοξος θέτει σάν στόχο του νά συσσωρεύσει αὐτή τήν ἰδιοκτησία καί συνεχίζει ἀσταμάτητα καί μέ κόπο νά τήν συσσωρεύει πολύ καιρό μετά ἀφοῦ ἔχει ἀποκτήσει περισσότερα ἀπ' ὅσα χρειάζεται, μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει, ν' ἀπολαύσει ἤ καί πολύ περισσότερα ἀπ' ὅσα θά μποροῦσε νά φανταστεῖ ποτέ. Ὁ ἄνθρωπος θά καταλήξει νά σκοτώσει τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό δουλεύοντας ὁλοένα περισσότερο γιά νά ἐξασφαλίσει τήν περιουσία του· καί πράγματι, ἄν σκεφτοῦμε τά τεράστια πλεονεκτήματα πού προσφέρει ἡ ἀπόκτηση περιουσίας, δέν μᾶς ἐκπλήσσει καθόλου κάτι τέτοιο. Αὐτό πού μᾶς κάνει νά λυπόμαστε εἶναι ὅτι ἡ κοινωνία ἔχει οἰκοδομηθεῖ σέ τέτοια βάση πού ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάστηκε νά περιοριστεῖ σέ μιά στερεότυπη κατάσταση στήν ὁποία δέν μπορεῖ νά ἀναπτύξει ἐλεύθερα ὅ,τι θαυμάσιο, γοητευτικό καί θεσπέσιο κρύβει μέσα του — στήν ὁποία καταλήγει πράγματα νά στερεῖται τήν ἀληθινή ἡδονή, τή χαρά τῆς ζωῆς. Ἐπιπλέον, στίς ὑπάρχουσες συνθῆκες, εἶναι πολύ ἀνασφαλής. Ἕνας τρομερά πλούσιος ἔμπορος, σέ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του, ἐνδέχεται νά βρίσκεται — καί συχνά βρίσκεται — στό ἔλεος πραγμάτων πού δέν μπορεῖ νά ἐλέγξει. Ἄν φυσήξει κάπως περισσότερος ἀέρας, ἄν ξαφνικά ἀλλάξει ὁ καιρός, ἤ ἄν συμβοῦν κάποια ἐντελῶς τετριμμένα πράγματα, μπορεῖ νά βουλιάξει τό καράβι του, οἱ προγραμματισμοί του ν' ἀποδειχτοῦν ἐντελῶς λαθεμένοι καί νά καταλήξει πάμπτωχος μέ τήν κοινωνική του θέση ὁριστικά χαμένη. Ὡστόσο, τίποτα δέ θά πρέπει

νά μπορεῖ νά βλάψει ἕναν ἄνθρωπο ἐκτός ἀπ' τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Τίποτα δέν θά πρέπει νά μπορεῖ ν' ἀποστερήσει ἕναν ἄνθρωπο ἀπ' αὐτά πού ἔχει. Αὐτά πού πραγματικά ἔχει ἕνας ἄνθρωπος εἶναι αὐτά πού ἔχει μέσα του. Ὅ,τι εἶναι ἔξω ἀπ' τόν ἑαυτό του θά πρέπει νά εἶναι κάτι τό ἐντελῶς ἀσήμαντο.

Μέ τήν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, λοιπόν, θά θεμελιωθεῖ ὁ αὐθεντικός, ὁ ὡραῖος, ὁ ὑγιής Ἀτομικισμός. Κανένας δέ θά σπαταλάει τή ζωή του συσσωρεύοντας πράγματα καί τά σύμβολα τῶν πραγμάτων. Θά ζεῖ. Τό νά ζεῖ κανείς κατέληξε νά εἶναι τό πιό σπάνιο πράγμα στόν κόσμο. Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἁπλῶς ὑπάρχουν. Αὐτό εἶναι ὅλο.

Εἶναι ζήτημα ἄν ἔχουμε δεῖ ποτέ τήν πλήρη ἔκφραση μιᾶς προσωπικότητας, ἐκτός ἀπό ὅταν πρόκειται γιά τή δημιουργική φαντασία τῆς τέχνης. Στήν πραγματικότητα δέν μπορέσαμε νά δοῦμε κάτι τέτοιο ποτέ. Ὁ Καίσαρας, λέει ὁ Μόμσεν, ἦταν ὁ ὁλοκληρωμένος καί τέλειος ἄνθρωπος. Ἀλλά πόσο τραγικά ἀνασφαλής ἦταν ὁ Καίσαρας! Ὁπουδήποτε ὑπάρχει ἕνας ἄνθρωπος πού ἀσκεῖ ἐξουσία, ὑπάρχει κι ἕνας ἄνθρωπος πού ἀντιστέκεται στήν ἐξουσία. Ὁ Καίσαρας ἦταν πολύ τέλειος, ἀλλά ἡ τελειότητά του πορευόταν σέ πολύ ἐπικίνδυνο δρόμο. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἦταν ὁ τέλειος ἄνθρωπος, λέει ὁ Ρενάν. Ναί· ὁ μεγάλος αὐτοκράτορας ἦταν τέλειος ἄνθρωπος! Ἀλλά πόσο ἀβάσταχτες ἦταν οἱ ἀπελεύτητες ἀξιώσεις τῶν ἄλλων! Λύγισε κάτω ἀπ' τό βάρος ὁλόκληρης αὐτοκρατορίας. Ἤξερε καλά πόσο ἀνεπαρκής εἶναι ἕνας ἄνθρωπος γιά νά σηκώσει τό φορτίο αὐτοῦ τοῦ Τιτάνα, μιά τόσο τεράστια σφαῖρα. Αὐτό πού ἐννοῶ ὅταν λέω τέλειος ἄνθρωπος, εἶναι ἐκεῖνος πού ἀναπτύσσεται σέ τέλειες συνθῆκες· ἐκεῖνος πού δέν πληγώνεται, δέν ἀνησυχεῖ, δέν καταστρέφεται, δέν εἶναι σέ κίνδυνο. Οἱ περισσότερες προσωπικότητες ὑποχρεώθηκαν νά γίνουν ἐπαναστάτες. Ἡ μισή τους δύναμη ἀναλώθηκε σέ ἀέναες προστριβές. Ἡ προσωπικότητα τοῦ Μπάυρον, λογουχάρη, ἀναλώθηκε τελικά στόν ἀγώνα ἐνάντια στή βλα-

κεία, τήν ὑποκρισία καί τόν φιλισταϊσμό τῶν ἄγγλων. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἀγῶνες δέν κατορθώνουν πάντα νά ἐνισχύουν τή δύναμη τοῦ ἀνθρώπου: πολύ συχνά διογκώνουν τήν ἀδυναμία του. Ὁ Μπάιρον δέν μπόρεσε ποτέ νά μᾶς δώσει ὅ,τι θά μποροῦσε πραγματικά νά προσφέρει. Ὁ Σέλεϋ μπόρεσε νά ξεφύγει μέ καλύτερο τρόπο. Ὅπως κι ὁ Μπάιρον, ἔφυγε ἀπ' τήν Ἀγγλία ὅσο μποροῦσε πιό γρήγορα. Ἀλλά δέν ἦταν τόσο γνωστός. Ἄν οἱ ἄγγλοι εἶχαν ἔστω καί μικρή ἰδέα γιά τό πόσο μεγάλος ποιητής ἦταν, θά ἔπεφταν πάνω του νά τόν κατασπαράξουν καί θά ἔκαναν τή ζωή του ὅσο μποροῦσαν πιό ἀφόρητη. Ἀλλά δέν ἦταν διακεκριμένη προσωπικότητα τῆς κοινωνίας του καί κατά συνέπεια μπόρεσε νά ξεφύγει ὥς ἕνα βαθμό. Παρόλα αὐτά, ἀκόμα καί στόν Σέλεϋ, τά ἐπαναστατικά του χαρακτηριστικά εἶναι μερικές φορές ἰδιαίτερα ἔντονα. Τό χαρακτηριστικό τῆς τέλειας προσωπικότητας δέν εἶναι ἡ ἐπαναστατικότητα, ἀλλά ἡ ἀπόλυτη γαλήνη.

Ὅταν θά μπορέσουμε νά τή δοῦμε, θά εἶναι σίγουρα θαυμάσιο πράγμα ἡ ἀληθινή προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Θά ἀναπτύσσεται ἁπλά καί φυσικά, σάν ἕνα λουλούδι — ὅπως μεγαλώνει ἕνα ἁπλό δέντρο. Δέ θά ἔρχεται σέ προστριβές. Ποτέ δέ θά συγκρούεται καί δέ θά συμμετέχει σέ διενέξεις. Δέ θ' ἀποδεικνύει τά πράγματα. Θά ξέρει τά πάντα. Παρόλα αὐτά, δέ θά ἀσχολεῖται μέ τή γνώση. Θά ἔχει σοφία. Ἡ ἀξία της δέ θά μετριέται μέ βάση τά ὑλικά πράγματα. Δέ θά κατέχει τίποτα. Παρόλα αὐτά, θά ἔχει τά πάντα· ἀκόμα κι ἄν τῆς πάρει κάτι κανείς, ἀκόμα θά ἔχει, τόσο πλούσια θά εἶναι. Δέ θ' ἀνακατεύεται πάντα μέ τούς ἄλλους καί δέ θά τούς ζητάει νά εἶναι σάν κι αὐτήν. Θά τούς ἀγαπάει γιατί θά εἶναι διαφορετικοί. Παρόλα αὐτά, ἐνῶ δέ θ' ἀνακατεύεται μέ τούς ἄλλους, θά τούς βοηθάει ὅλους, ὅπως μᾶς βοηθάει ἕνα ὄμορφο πράγμα ἁπλά καί μόνο μέ τό νά εἶναι αὐτό πού εἶναι. Ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου θά εἶναι θαυμάσια. Θά εἶναι τόσο θαυμάσια ὅσο καί ἡ προσωπικότητα ἑνός παιδιοῦ.

Στήν ἀνάπτυξή της θά βοηθηθεῖ ἀπ' τό χριστιανισμό,

ἄν ἔτσι θελήσουν οἱ ἄνθρωποι· ἄν, ὅμως, δέν τό θελήσουν οἱ ἄνθρωποι, θά ἀναπτυχθεῖ πάλι καί μέ τήν ἴδια ἔνταση. Γιατί δέν πρόκειται ν' ἀσχοληθεῖ μέ τό παρελθόν, οὔτε μέ τό ἄν συνέβησαν ἤ δέν συνέβησαν διάφορα πράγματα. Ἐπιπλέον, δέν πρόκειται νά παραδεχτεῖ κανένα νόμο ἐκτός ἀπό τούς δικούς της νόμους· δέν πρόκειται νά παραδεχτεῖ καμιά ἐξουσία ἐκτός ἀπ' τή δική της. Ὡστόσο, θά ἀγαπάει ὅλους ὅσους ἐπιδίωξαν νά τήν ἐνισχύσουν καί θά μιλάει συχνά γι' αὐτούς. Κι ἕνας ἀπ' αὐτούς ἦταν ὁ Χριστός.

Στόν πυλώνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἴδαμε γραμμένη τή φράση «Γνώρισε τόν ἑαυτό σου». Στόν πυλώνα τοῦ νέου κόσμου θά γράψουμε «Νά εἶσαι ὁ ἑαυτός σου». Καί τό μήνυμα τοῦ Χριστοῦ πρός τόν ἄνθρωπο ἦταν ἁπλό: «Νά εἶσαι ὁ ἑαυτός σου». Αὐτό εἶναι τό μυστικό τοῦ Χριστοῦ.

Ὅταν ὁ Ἰησοῦς μιλάει γιά τούς φτωχούς ἐννοεῖ ἁπλά προσωπικότητες, ὅπως ὅταν μιλάει γιά τούς πλούσιους ἐννοεῖ ἁπλά ἀνθρώπους πού δέν ἔχουν ἀναπτύξει τήν προσωπικότητά τους. Ὁ Ἰησοῦς ἔζησε σέ μιά κοινωνία, πού ἐπέτρεπε τή συσσώρευση ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, ὅπως κι ἡ δική μας, καί ἡ διδασκαλία του δέν ἦταν ὅτι σέ μιά τέτοια κοινωνία ἀποτελεῖ πλεονέκτημα γιά ἕναν ἄνθρωπο νά ζεῖ μέ λιγοστή, ἀνθυγιεινή τροφή, νά ντύνεται μέ ἄθλια κουρελιασμένα ροῦχα, νά κοιμᾶται σέ φρικτά, ἀνθυγιεινά σπίτια καί ὅτι ἀποτελεῖ μειονέκτημα γιά ἕναν ἄνθρωπο νά ζεῖ σέ ὑγιεινές, εὐχάριστες καί ἀξιοπρεπεῖς συνθῆκες. Μιά τέτοια ἄποψη θά ἦταν λαθεμένη γιά κείνη τήν ἐποχή κι ἐκεῖνο τόν τόπο καί θά ἦταν φυσικά ἀκόμα περισσότερο λαθεμένη σήμερα στήν Ἀγγλία· γιατί ὅσο προοδεύει ὁ ἄνθρωπος τόσο πιό ζωτική σημασία ἀποκτοῦν οἱ ὑλικές ἀναγκαιότητες τῆς ζωῆς καί ἡ δική μας κοινωνία εἶναι φοβερά πιό πολύπλοκη καί παρουσιάζει ὁλοένα πιό ἀκραῖες ἀντιθέσεις μεταξύ πολυτέλειας κι ἐξαθλιωτικῆς φτώχειας, περισσότερο ἀπ' ὁποιαδήποτε κοινωνία τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Αὐτό πού ἐννοοῦσε ὁ Ἰησοῦς ἦταν τό ἑξῆς.

Εἶπε στόν ἄνθρωπο: «Ἔχεις μιά θαυμάσια προσωπικότητα. Ἀνάπτυξέ την. Νά εἶσαι ὁ ἑαυτός σου. Μή φαντάζεσαι ὅτι ἡ τελειότητά σου ἐξαρτᾶται ἀπ' τή συσσώρευση ἤ τήν κατοχή ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ἡ τελειότητά σου βρίσκεται μέσα σου. Ἄν μποροῦσες νά τό καταλάβεις αὐτό δέ θά 'θελες ποτέ νά γίνεις πλούσιος. Τά συνηθισμένα πλούτη εἶναι εὔκολο νά κλαποῦν ἀπ' τόν ἄνθρωπο. Τά πραγματικά πλούτη ὄχι. Στό θησαυροφυλάκιο τῆς ψυχῆς σου ὑπάρχουν ἄπειρα ἀνεκτίμητα πράγματα πού δέν μπορεῖ νά στά πάρει κανείς. Γι' αὐτό, λοιπόν, προσπάθησε νά διαμορφώσεις τή ζωή σου ἔτσι πού νά μή σέ βλάπτουν τά ἐξωτερικά πράγματα. Προσπάθησε ἐπίσης ν' ἀπαλλαγεῖς ἀπ' τήν προσωπική σου περιουσία. Ἀπαιτεῖ ν' ἀσχολεῖσαι μέ ποταπά πράγματα, ἀτελεύτητη ἐργασία, συνεχῆ σφάλματα. Ἡ προσωπική περιουσία παρεμποδίζει τόν Ἀτομικισμό σέ κάθε του βῆμα. «Θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ποτέ δέν εἶπε πώς οἱ φτωχοί εἶναι κατ' ἀνάγκην καί καλοί, ἤ ὅτι οἱ πλούσιοι εἶναι κατ' ἀνάγκην καί κακοί. Γιατί κάτι τέτοιο δέν εἶναι ἀλήθεια. Οἱ πλούσιοι, σάν τάξη, εἶναι καλύτεροι ἀπ' τούς φτωχούς, ἠθικότεροι, πιό καλλιεργημένοι, περισσότερο εὐπρεπεῖς. *Ὑπάρχει μόνο μιά κοινωνική τάξη πού σκέφτεται τό χρῆμα περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οἱ πλούσιοι κι αὐτή εἶναι ἡ τάξη τῶν φτωχῶν.* Ὁ φτωχός δέν μπορεῖ νά σκεφτεῖ τίποτ' ἄλλο. Αὐτή εἶναι ἡ δυστυχία τοῦ νά εἶσαι φτωχός. Ἐκεῖνο πού λέει ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατακτᾶ τήν τελειότητά του, ὄχι χάρη σ' αὐτά πού κατέχει, οὔτε χάρη σ' αὐτά πού πράττει, ἀλλά μόνο χάρη σ' αὐτό πού εἶναι. Ὁ πλούσιος νέος, πού ἔρχεται στόν Ἰησοῦ, παρουσιάζεται σάν πολύ καλός πολίτης, πού δέν παρέβη κανέναν ἀπ' τούς νόμους τοῦ κράτους του, οὔτε καί καμμιά ἐντολή τῆς θρησκείας του. Εἶναι ἀπόλυτα ἀξιοσέβαστος, μέ τή συνηθισμένη ἔννοια αὐτῆς τῆς ἀπίθανης λέξης. Ὁ Ἰησοῦς τοῦ λέει: «Πρέπει ν' ἀπαλλαγεῖς ἀπ' τήν περιουσία σου. Σ' ἐμποδίζει, δέν σ' ἀφήνει νά πραγματώσεις τήν τελειότητά σου. Εἶναι ἀστήρικτο φορτίο, σέ βαραίνει. Ἡ προσωπικότητά σου δέν

τή χρειάζεται. Εἶναι μέσα σου, κι ὄχι ἔξω ἀπό σένα, πού θά βρεῖς τί εἶσαι πραγματικά καί τί πραγματικά θέλεις». Τά ἴδια ἀκριβῶς πράγματα λέει καί στούς μαθητές του. Τούς λέει νά εἶναι ὁ ἑαυτός τους καί νά μήν ἀνησυχοῦν συνέχεια γι ἄλλα πράγματα. Τί σημασία ἔχουν τά ἄλλα πράγματα; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλήρης αὐτός καθαυτός, μέσα του. Ὅταν θά πορευτοῦν πρός τόν κόσμο, ὁ κόσμος θά διαφωνήσει μαζί τους. Εἶναι ἀναπόφευκτο. Ὁ κόσμος μισεῖ τόν Ἀτομικισμό. Κάτι τέτοιο, ὅμως, δέ θά πρέπει νά τούς ταράξει. Πρέπει νά μείνουν ἤρεμοι καί νά διατηρήσουν τήν αὐτοκυριαρχία τους. Ἄν κάποιος τούς πάρει τόν ἐπενδύτη, αὐτοί θά πρέπει νά τοῦ δώσουν καί τό πανωφόρι τους, γιά νά ἀποδείξουν πώς τά ὑλικά πράγματα δέν ἔχουν καμιά σημασία. Ἄν οἱ ἄνθρωποι τούς βρίσουν, δέ θά πρέπει νά τούς ἀπαντήσουν. Τί σημαίνει κάτι τέτοιο; Ὅσα λένε οἱ ἄνθρωποι γιά κάποιον ἄλλο δέν μποροῦν νά τόν ἀλλάξουν. Εἶναι αὐτό πού εἶναι. Ἡ κοινή γνώμη δέν ἔχει καμιά ἀξία. Ἀκόμη κι ἄν οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιήσουν βία ἐναντίον τους, αὐτοί δέ θά πρέπει ν' ἀπαντήσουν μέ τή βία. Κάτι τέτοιο θά σήμαινε πώς κατεβαίνουν στό ἴδιο χαμηλό ἐπίπεδο. Τελικά, ἀκόμη καί στή φυλακή, ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νά εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερος. Ἡ ψυχή του μπορεῖ νά εἶναι ἐλεύθερη. Ἡ προσωπικότητά του μπορεῖ νά παραμείνει ἀνενόχλητη. Μπορεῖ νά εἶναι ἐν εἰρήνῃ. Καί, πάνω ἀπ' ὅλα, δέν πρέπει νά ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους ἤ νά τούς κρίνουν μ' ὁποιοδήποτε τρόπο. Ἡ προσωπικότητα εἶναι πολύ μυστήριο πράγμα. Ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ πάντα νά ἐκτιμᾶται μέ βάση αὐτά πού πράττει. Ἐνδέχεται νά τηρεῖ τούς νόμους καί παρόλα αὐτά νά εἶναι τιποτένιος. Ἐνδέχεται νά παραβαίνει τούς νόμους καί παρόλα αὐτά νά εἶναι ἔντιμος. Ἐνδέχεται νά εἶναι κακός χωρίς ποτέ νά κάνει κάτι κακό. Ἐνδέχεται νά διαπράξει κάποιο ἁμάρτημα ἐνάντια στήν κοινωνία καί παρόλα αὐτά χάρη σ' αὐτό τό ἁμάρτημα ἐνδέχεται νά πραγματώσει τήν ἀληθινή του τελειότητα.

Ἦταν μιά γυναίκα πού εἶχε κατηγορηθεῖ γιά μοιχεία. Δέν ξέρουμε τήν ἱστορία τοῦ ἔρωτά της, ἀλλά τοῦτος ὁ ἔρωτας

πρέπει νά ἦταν πολύ μεγάλος· γιατί ὁ Ἰησοῦς εἶπε πώς οἱ ἁμαρτίες της συγχωρέθηκαν, ὄχι ἐπειδή μετανόησε, ἀλλά ἐπειδή ὁ ἔρωτάς της ἦταν τόσο μεγάλος καί θαυμάσιος. Ἀργότερα, λίγο πρίν τόν θάνατό του, ὄντας σ' ἕνα δεῖπνο, ἦρθε αὐτή ἡ γυναίκα κι ἔλουσε τά μαλλιά του μέ ἀκριβά ἀρώματα. Οἱ μαθητές του προσπάθησαν νά τήν ἐμποδίσουν καί εἶπαν πώς πρόκειται γιά ἐξωφρενική σπατάλη, πώς τά χρήματα πού δόθηκαν γι' αὐτά τά ἀρώματα θά μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τήν ἀνακούφιση τῶν στερημένων ἀνθρώπων ἤ γιά κάτι παρόμοιο. Ὁ Ἰησοῦς δέν ἀποδέχτηκε αὐτή τήν ἄποψη. Παρατήρησε ὅτι οἱ ὑλικές ἀνάγκες τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι τεράστιες καί μόνιμες· οἱ πνευματικές ἀνάγκες του, ὅμως, εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερες· παρατήρησε ἐπίσης ὅτι σέ μιά θεία στιγμή καί μέ τό δικό της τρόπο ἔκφρασης μιά προσωπικότητα μπορεῖ νά γίνει τέλεια. Ὁ κόσμος λατρεύει αὐτή τήν γυναίκα σάν ἁγία. ἀκόμα καί σήμερα.

Ναί· ὁ Ἀτομικισμός περιλαμβάνει κι ἕνα σωρό ἄλλα πράγματα. Ὁ Σοσιαλισμός ἐκμηδενίζει τήν οἰκογενειακή ζωή, λογουχάρη. Μέ τήν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, ὁ γάμος μέ τή σημερινή τους μορφή πρέπει νά καταργηθεῖ. Κάτι τέτοιο ἀποτελεῖ οὐσιαστικό μέρος τοῦ ὅλου προγράμματος. Ὁ Ἀτομικισμός τό ἀποδέχεται καί τό τελειοποιεῖ. Μετατρέπει τήν κατάργηση τῶν περιορισμῶν πού ἐπιβάλλει ὁ νόμος σέ μιά μορφή ἐλευθερίας πού θά συμβάλλει στήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας καί θά κάνει τόν ἔρωτα ἀνάμεσα στόν ἄντρα καί τή γυναίκα ἀκόμα πιό θαυμάσιο, πιό ὡραῖο, πιό εὐγενικό. Πράγμα πού τό ἤξερε καλά ὁ Ἰησοῦς. Ἀπέρριψε τίς ἀπαιτήσεις τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, παρόλο πού στίς μέρες του καί στήν κοινωνία πού ζοῦσε εἶχαν μιά πολύ συγκεκριμένη καί αἰσθητή μορφή. «Ποιά εἶναι ἡ μητέρα μου; Ποιοί εἶναι οἱ ἀδελφοί μου;» ρώτησε, ὅταν τοῦ μήνυσαν πώς ἤθελαν νά τοῦ μιλήσουν. Ὅταν κάποιος ἀπ' τούς μαθητές του ζήτησε ἄδεια νά φύγει γιά νά θάψει τόν πατέρα του: «Ἄστε τούς νεκρούς νά θάψουν τούς νεκρούς» ἦταν ἡ τρομερή ἀπάντησή του. Δέν

ἐπέτρεπε νά εἶναι ἡ προσωπικότητα δέσμια καμιᾶς ἀπολύτως ἀπαίτησης.

Ἑπομένως, αὐτός πού ζεῖ χριστιανική ζωή εἶναι αὐτός πού μπορεῖ νά εἶναι τέλεια καί ἀπόλυτα ὁ ἑαυτός του. Μπορεῖ νά εἶναι μεγάλος ποιητής ἤ μεγάλος ἐπιστήμονας· φοιτητής σ' ἕνα πανεπιστήμιο ἤ βοσκός πού φυλάει τά πρόβατα σ' ἕνα βουνό· δραματουργός, ὅπως ὁ Σαίξπηρ, ἤ στοχαστής πού στοχάζεται γιά τό Θεό, ὅπως ὁ Σπινόζα· ἕνα παιδί πού παίζει στόν κῆπο ἤ ἕνας ψαράς πού ρίχνει τά δίχτυα του στή θάλασσα. Δέν ἔχει σημασία τί εἶναι, ἀφοῦ εἶναι σέ θέση νά συνειδητοποιεῖ τήν τελειότητα τῆς ψυχῆς πού κρύβει μέσα του. Ὅλες οἱ ἀπομιμήσεις στά ἤθη καί στή ζωή εἶναι λαθεμένες. Στούς δρόμους τῆς Ἱερουσαλήμ σέρνεται σήμερα κάποιος τρελός καί κουβαλάει στούς ὤμους του ἕναν ξύλινο σταυρό. Εἶναι τό σύμβολο τῆς ζωῆς πού καταστρέφεται ἀπ' τήν ἀπομίμηση. Ὁ Ἱεραπόστολος Νταμιάν ἦταν σάν τό Χριστό, ὅταν πῆγε νά ζήσει μέ τούς λεπρούς, ἐπειδή μ' αὐτό τόν τρόπο μπόρεσε νά πραγματώσει ὅ,τι καλύτερο ἔκρυβε μέσα του. Ἀλλά δέν ἦταν σάν τόν Χριστό περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἦταν ὁ Βάγκνερ, ὅταν πραγμάτωνε τήν ψυχή του μέ τή μουσική· ἤ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἦταν ὁ Σέλεϋ, ὅταν πραγμάτωνε τήν ψυχή του μέ τήν ποίηση. Δέν ὑπάρχει μόνο ἕνα εἶδος ἀνθρώπου. Ὑπάρχουν τόσων εἰδῶν τελειότητες ὅσο καί ἀτελεῖς ἄνθρωποι. Κι ἐνῶ ἕνας ἄνθρωπος, ἐνδίδοντας στίς ἀξιώσεις τῆς φιλανθρωπίας, μπορεῖ παρόλα αὐτά νά παραμείνει ἐλεύθερος — ὅταν ἐνδίδει στίς ἀξιώσεις τῆς ὑπακοῆς καί τῆς συμμόρφωσης, κανένας ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐλεύθερος.

Ὁ Ἀτομικισμός εἶναι, λοιπόν, αὐτό πού θά κατακτήσουμε μέσα ἀπ' τή θεμελίωση τοῦ Σοσιαλισμοῦ. Σά φυσιολογικό ἀποτέλεσμα, τό Κράτος θά πρέπει ν' ἀποσυρθεῖ κάθε ἰδέα κυβέρνησης. Πρέπει νά τήν ἀποποιηθεῖ ἐπειδή, ὅπως εἶπε κάποτε ἕνας σοφός πολλούς αἰῶνες πρίν τόν Χριστό, ἡ οὐσία εἶναι νά ζήσει ὁ ἄνθρωπος μέσα στήν ἐλευθερία του καί ὄχι νά κυβερνᾶται. Ὅλοι οἱ τρόποι διακυβέρνησης

εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Ὁ δεσποτισμός εἶναι ἄδικος γιά ὅλους, ἀκόμα καί γιά τόν ἴδιο τόν ἀφέντη, πού ἐνδέχεται νά ἀξίζει πολύ καλύτερα πράγματα. Ἡ ὀλιγαρχία εἶναι ἄδικη γιά τούς πολλούς καί ἡ ὀχλοκρατία ἄδικη γιά τούς λίγους. Κάποτε δημιουργήθηκαν πάρα πολλές ἐλπίδες γιά τή δημοκρατία· ἀλλά δημοκρατία σημαίνει ἁπλά πειθαναγκασμό τοῦ λαοῦ ἀπ' τό λαό γιά τό λαό. Ἔτσι ἀποδείχτηκε. Καί θά πρέπει νά πῶ ὅτι ἀποδείχτηκε τήν κατάλληλη στιγμή, γιατί ἡ ἐξουσία, κάθε εἴδους ἐξουσία, εἶναι φοβερά ἐξαχρειωτική. Ἐξαχρειώνει ὅσους τήν ἀσκοῦν ὅπως ἐξαχρειώνει κι ὅσους ὑφίστανται τήν ἄσκησή της. Ὅταν χρησιμοποιεῖται βίαια, ἄγρια καί σκληρά, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἐπιφέρει ἕνα καλό ἀποτέλεσμα, δημιουργώντας, ἤ σέ τελευταία ἀνάλυση ξυπνώντας, τό πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης καί τόν ἀτομικισμό πού θά τήν καταστρέψει. Ὅταν χρησιμοποιεῖται μέ κάποιο ποσοστό καλοσύνης καί συνοδεύεται μέ ἐπιβραβεύσεις καί ἀνταμοιβές, ἀποτελεῖ φοβερά ἐξαχρειωτικό παράγοντα. Οἱ ἄνθρωποι, σ' αὐτή τήν περίπτωση, ἔχουν πολύ μικρότερη ἐπίγνωση γιά τήν τρομακτική πίεση πού ἀσκεῖται πάνω τους καί βιώνουν τή ζωή τους μ' ἕνα εἶδος χυδαίας ὑποταγῆς, σάν ἐξημερωμένα ζῶα, χωρίς ποτέ νά συνειδητοποιοῦν ὅτι ἐνδέχεται νά σκέφτονται σύμφωνα μέ τίς σκέψεις ἄλλων ἀνθρώπων, νά ζοῦν σύμφωνα μέ τά πρότυπα ἄλλων ἀνθρώπων, νά ντύνονται μ' αὐτά πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε μεταχειρισμένα ροῦχα ἄλλων ἀνθρώπων καί ὅτι ποτέ, οὔτε γιά μιά στιγμή, δέν εἶναι ὁ ἑαυτός τους. «Ὅποιος θέλει νά εἶναι ἐλεύθερος», λέει ἕνας μεγάλος στοχαστής, «δέν πρέπει νά προσαρμόζεται». Καί ἡ ἐξουσία, δελεάζοντας τούς ἀνθρώπους νά προσαρμόζονται, δημιουργεῖ μιά χονδροειδέστατη κατάσταση ὑπερτροφικῆς βαρβαρότητας ἀνάμεσά μας.

Μέ τήν κατάργηση τῆς ἐξουσίας, θά καταργηθεῖ κι αὐτή καθαυτή ἡ ἔννοια τῆς τιμωρίας. Πράγμα πού θά εἶναι μεγάλο ὄφελος — ἕνα ὄφελος, τελικά, μέ ἀνυπολόγιστη ἀξία. Ὅποιος διαβάζει ἱστορία, ὄχι ἀπ' τίς συντμημένες ἐκδόσεις πού γράφονται γιά τά σχολιαρόπαιδα καί τούς ἀργόσχολους φατητές,

ἀλλά ἀπ' τά πρωτότυπα ἔργα πού γράφουν οἱ αὐθεντίες τῆς κάθε ἐποχῆς, νιώθει νά τόν πνίγει ἡ ἀηδία, ὄχι γιά τά ἐγκλήματα πού διέπραξαν οἱ κακοί, ἀλλά γιά τίς τιμωρίες πού ἐπέβαλαν οἱ καλοί· *καί μιά κοινωνία ἐξευτελίζεται ἀπείρως περισσότερο ἀπ' τήν μόνιμη ἐπιβολή τῆς τιμωρίας παρά ἀπ' τήν περιστασιακή διάπραξη ἐγκλημάτων.* Συνεπῶς, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ὅσο περισσότερες τιμωρίες ἐπιβάλλονται τόσο περισσότερα ἐγκλήματα γίνονται· πράγμα πού σαφῶς παραδέχεται καί ἡ σύγχρονη νομοθεσία θέτοντας σάν στόχο της νά μειώσει, ὅσο νομίζει ὅτι μπορεῖ, τίς ἐπιβαλλόμενες τιμωρίες. Ὅπου μπόρεσε νά τίς μειώσει πραγματικά, τά ἀποτελέσματα ἀποδείχτηκαν ἐξαιρετικά. Λιγότερες ποινές, λιγότερα ἐγκλήματα. Ὅταν δέ θά ἐπιβάλλεται καμιά τιμωρία, τό ἔγκλημα ἤ θά πάψει νά ὑφίσταται, ἤ, ὅταν ὑφίσταται, θά ἀντιμετωπίζεται ἀπ' τούς γιατρούς σάν μιά δυσάρεστη μορφή ἀσθένειας, πού θά πρέπει νά θεραπεύεται μέ ἰδιαίτερη φροντίδα καί καλοσύνη. Γιατί αὐτοί πού ὀνομάζονται σήμερα ἐγκληματίες δέν εἶναι καθόλου ἐγκληματίες. Ἡ ἀπροκάλυπτη λιμοκτονία, καί ὄχι τ' ἀνθρώπινα ἁμαρτήματα, εἶναι ἡ γενεσιουργός αἰτία τοῦ σύγχρονου ἐγκλήματος. Αὐτός εἶναι πράγματι κι ὁ λόγος πού οἱ ἐγκληματίες μας, σάν τάξη, δέν παρουσιάζουν σχεδόν κανένα ἐνδιαφέρον ἀπ' ὁποιαδήποτε ψυχολογική ἄποψη. Δέν ὑπάρχουν ἀνάμεσά τους οὔτε θαυμάσιοι Μάκβεθ οὔτε τρομεροί Βωτρέν. Εἶναι αὐτό πού θά ἦταν καί οἱ συνηθισμένοι, ἀξιοσέβαστοι, κοινοί θνητοί ἄν δέν εἶχαν νά φᾶνε. Ὅταν καταργηθεῖ ἡ ἰδιωτική ἰδιοκτησία δέ θά ὑπάρχει καί καμιά ἀνάγκη γιά τή διάπραξη ἐγκλημάτων, δέν θά ἀπαιτεῖται· τό ἔγκλημα θά πάψει νά ὑφίσταται. Φυσικά, ὅλα τά ἐγκλήματα δέν εἶναι ἐγκλήματα ἐναντίον τῆς ἰδιοκτησίας, μολονότι οἱ ἀγγλικοί νόμοι, ἐκτιμώντας περισσότερο τό τί κατέχει ἕνας ἄνθρωπος παρά τό τί εἶναι, αὐτά τά ἐγκλήματα τιμωροῦν μέ τή μεγαλύτερη αὐστηρότητα, ἄν ἐξαιρέσουμε τό φόνο, καί θεωροῦν τό θάνατο χειρότερο ἀπ' τά καταναγκαστικά ἔργα, ἄποψη μέ τήν ὁποία οἱ ἐγκληματίες μας πιστεύω ὅτι δια-

φωνοῦν. Παρόλο, ὅμως, πού ἕνα ἔγκλημα μπορεῖ νά μήν εἶναι ἔγκλημα ἐναντίον τῆς ἰδιοκτησίας, ἐνδέχεται νά ἀπορρέει ἀπ' τήν ἀθλιότητα, τήν ὀργή καί τήν ταπείνωση πού δημιουργεῖ τό λαθεμένο μας σύστημα ἰδιοκτησίας καί ἑπομένως, ὅταν καταργηθεῖ αὐτό τό σύστημα, θά ἐξαφανιστεῖ. Ὅταν κάθε μέλος τῆς κοινότητας διαθέτει τά ἀπαραίτητα γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του καί δέ βρίσκεται σέ σύγκρουση μέ τό γείτονά του, τότε δέ θά παρουσιάζει κανένα ἐνδιαφέρον γιά κεῖνον νά ἔρθει σέ σύγκρουση μ' ὁποιονδήποτε ἄλλον. Ἡ ζήλεια, πού ἀποτελεῖ μιά ἀπ' τίς σοβαρότερες αἰτίες ἐγκλημάτων στή σύγχρονη ζωή, εἶναι ἕνα συναίσθημα στενά συνδεδεμένο μέ τίς ἀντιλήψεις μας γιά τήν ἰδιοκτησία καί, μέ τή θεμελίωση τοῦ Σοσιαλισμοῦ καί τοῦ Ἀτομικισμοῦ, θά ἐξαφανιστεῖ. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στίς πρωτόγονες κομμουνιστικές φυλές ἡ ζήλεια εἶναι κάτι τό ἄγνωστο.

Τώρα, τίθεται ἕνα ἄλλο ἐρώτημα. Ἐφόσον τό Κράτος δέν πρόκειται νά κυβερνᾶ, τότε τί πρόκειται νά κάνει; Τό Κράτος θά εἶναι μιά ἐθελοντική ἕνωση πού θά ὀργανώνει τήν ἐργασία καί θά εἶναι ὁ παραγωγός καί διανομέας τῶν ἀναγκαίων ἀγαθῶν. Τό Κράτος θά φτιάχνει αὐτά πού εἶναι χρήσιμα. Τό ἄτομο θά φτιάχνει αὐτά πού εἶναι ὄμορφα. Κι ἀφοῦ ἀνέφερα τή λέξη ἐργασία, θά πρέπει νά προσθέσω ὅτι σήμερα λέγονται καί γράφονται ἕνα σωρό ἀνοησίες γιά τήν ἀξιοπρέπεια τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας. Δέν ὑπάρχει τίποτα τό κατ' ἀνάγκην ἀξιοπρεπές ὡς πρός τή χειρωνακτική ἐργασία· ἀπεναντίας, τίς περισσότερες φορές εἶναι ἐντελῶς ἐξαχρειωτική. Εἶναι πνευματικά καί ἠθικά προσβλητικό γιά τόν ἄνθρωπο νά κάνει ὁτιδήποτε δέν μπορεῖ νά τοῦ προσφέρει εὐχαρίστηση καί πολλά εἴδη ἐργασίας εἶναι δραστηριότητες πού δέν προσφέρουν καμιάν ἀπολύτως εὐχαρίστηση κι ἔτσι θά ἔπρεπε νά θεωροῦνται. Τό νά σκουπίζει κανείς ἕνα λασπωμένο σταυροδρόμι, ὀχτώ ὧρες τήν ἡμέρα, ὅταν φυσάει ἀνατολικός ἄνεμος, εἶναι ἀηδιαστική ἐργασία. Νά τό σκουπίζει κανείς διατηρών-

τας τήν πνευματική, ἠθική καί σωματική του ἀξιοπρέπεια μοῦ φαίνεται κάτι ἐντελῶς ἀνέφικτο. Νά τό σκουπίζει μέ χαρά, ἔ αὐτό εἶναι φρικιαστικό! Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φτιαγμένος γιά κάτι καλύτερο ἀπ' τό νά σκουπίζει τίς βρωμιές. Ὅλες οἱ δουλειές αὐτοῦ τοῦ εἴδους θά πρέπει νά γίνονται ἀπό μηχανές.

Καί δέν ἔχω τήν παραμικρή ἀμφιβολία ὅτι ἔτσι θά γίνει. Μέχρι σήμερα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὥς ἕνα βαθμό δοῦλος τῆς μηχανῆς· καί ὑπάρχει κάτι τό τραγικό στό γεγονός ὅτι μόλις ὁ ἄνθρωπος ἀνακάλυψε τή μηχανή γιά νά κάνει τή δική του δουλειά ἄρχισε νά πεινάει. Πράγμα, φυσικά, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συστήματος ἰδιοκτησίας καί τοῦ συστήματος ἀνταγωνισμοῦ στό ὁποῖο ζοῦμε. Ἕνας ἄνθρωπος ἔχει μιά μηχανή πού κάνει τή δουλειά πεντακοσίων ἐργατῶν. Κατά συνέπεια, πεντακόσιοι ἐργάτες μένουν χωρίς δουλειά κι ἀφοῦ δέν μποροῦν νά δουλέψουν πεινᾶνε κι ἀρχίζουν νά κλέβουν. Αὐτός ὁ ἕνας ἄνθρωπος ἐξασφαλίζει τήν παραγωγή τῆς μηχανῆς καί τήν κατέχει — καί κατέχει πεντακόσιες φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα θά ἔπρεπε νά ἔχει καί, πράγμα πολύ πιό σημαντικό, περισσότερα ἀπ' ὅσα πραγματικά χρειάζεται. Ἄν αὐτή ἡ μηχανή ἦταν ἰδιοκτησία ὅλων, τότε ὅλοι θά μποροῦσαν νά ἐπωφεληθοῦν. Θά ἀποτελοῦσε τεράστιο πλεονέκτημα γιά ὁλόκληρη τήν κοινότητα. Ὅλη ἡ πνευματική ἐργασία, ὅλη ἡ μονότονη, ἀνιαρή ἐργασία, ὅλη ἡ ἐργασία πού ἀσχολεῖται μέ δυσάρεστα πράγματα καί προϋποθέτει δυσάρεστες συνθῆκες θά πρέπει νά γίνεται ἀπ' τίς μηχανές. Οἱ μηχανές θά πρέπει νά δουλεύουν ἀντί γιά μᾶς στά ὀρυχεῖα, νά καθαρίζουν τούς ὑπονόμους, νά εἶναι θερμαστές στ' ἀτμόπλοια, νά καθαρίζουν τούς δρόμους, νά μεταφέρουν τά γράμματα τίς βροχερές μέρες καί νά κάνουν ὁτιδήποτε εἶναι κοπιαστικό. *Σήμερα, ἡ μηχανή ἀνταγωνίζεται τόν ἄνθρωπο. Στίς κατάλληλες συνθῆκες, ἡ μηχανή θά ὑπηρετεῖ τόν ἄνθρωπο.* Δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία πώς αὐτό εἶναι τό μέλλον τῆς μηχανῆς: ὅπως τά δέντρα μεγαλώνουν ἐνῶ κοιμᾶται ὁ κύριος τῆς γῆς, ὁ πραγματι-

κός ἀφέντης, ἔτσι ἀκριβῶς ἐνῶ ἡ Ἀνθρωπότητα θά διασκεδάζει ἤ θ' ἀπολαμβάνει τήν πνευματική γαλήνη τοῦ ἐλεύθερου χρόνου — γιατί αὐτή καί ὄχι ἡ ἐργασία εἶναι ὁ σκοπός τοῦ ἀνθρώπου — ἤ θά φτιάχνει ὄμορφα πράγματα, ἤ θά διαβάζει ὡραῖα βιβλία, ἤ ἁπλά θ' ἀτενίζει τόν κόσμο μέ θαυμασμό καί εὐχαρίστηση, οἱ μηχανές θά κάνουν ὅλες τίς ἀναγκαῖες ἀλλά δυσάρεστες δουλειές. Γεγονός εἶναι ὅτι ὁ πολιτισμός χρειάζεται τούς δούλους. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν δίκιο ὡς πρός αὐτό. Ἄν δέν ὑπάρχουν δοῦλοι γιά νά κάνουν τίς ἄσχημες, φρικτές, δίχως ἐνδιαφέρον δουλειές, ἡ ἀνθρώπινη καλλιέργεια καί ὁ στοχασμός γίνονται κάτι τό ἀνέφικτο. Ἡ ἀνθρώπινη δουλεία εἶναι τεράστιο σφάλμα, ἀνασφαλής κατάσταση καί ἀπόλυτα ἐξαχρειωτικός παράγοντας. Τό μέλλον τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπ' τή μηχανική δουλεία, ἀπ' τή μηχανή - δοῦλο. Κι ὅταν οἱ ἐπιστήμονες δέν καλοῦνται νά πᾶνε σ' ἕνα θλιβερό Ἦστ Ἔντ γιά νά μοιράζουν ἄγευστο κακάο καί τρύπιες κουβέρτες στούς πεινασμένους, θά μποροῦν νά διαθέτουν ὅλο ἐκεῖνο τόν εὐχάριστο ἐλεύθερο χρόνο γιά νά κατασκευάζουν θαυμάσια, θεσπέσια πράγματα τόσο γιά νά χαίρονται οἱ ἴδιοι ὅσο καί γιά ὅλους τούς ἄλλους. Θά ὑπάρχουν μεγάλα ἀποθέματα ἐνέργειας γιά κάθε πόλη, καί γιά κάθε σπίτι ἄν χρειάζεται, κι αὐτή τήν ἐνέργεια ὁ ἄνθρωπος θά τή μετατρέπει σέ θέρμανση, φῶς ἤ κίνηση, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες του. Μήπως εἶναι οὐτοπικό κάτι τέτοιο; Ἕνας χάρτης τοῦ κόσμου πού δέν περιέχει τήν Οὐτοπία δέν ἀξίζει οὔτε μιά ματιά νά τοῦ ρίξει κανείς, γιατί δέν περιέχει τόν μόνο τόπο ὅπου πάντα καταφεύγει ἡ Ἀνθρωπότητα. Κι ὅταν καταφεύγει ἐκεῖ, ψάχνει γι' ἀλλοῦ καί, βλέποντας ἕναν καλύτερο τόπο, ξεκινάει γιά κεῖ. Ἡ πρόοδος εἶναι ἡ πραγμάτωση τῶν Οὐτοπιῶν.

Ὅπως εἶπα, λοιπόν, ἡ κοινωνία ὀργανώνοντας τή λειτουργία τῶν μηχανῶν θά ἐξασφαλίσει τά χρήσιμα πράγματα καί τά ὄμορφα πράγματα θά κατασκευάζονται ἀπό τό ἄτομο. Πράγμα πού δέν εἶναι ἁπλά κάτι τό ἀναγκαῖο, ἀλλά εἶναι καί ὁ μοναδικός ἐφικτός τρόπος μέ τόν ὁποῖο μποροῦμε νά πετύ-

χουμε καί τά δυό. Τό ἄτομο πού εἶναι ὑποχρεωμένο νά κατασκευάζει πράγματα γιά νά τά χρησιμοποιοῦν ἄλλοι, κι' ἀνάλογα μέ τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἀνάγκες τους, δέν ἐργάζεται μέ ἐνδιαφέρον καί, ἑπομένως, δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει μέ τήν ἐργασία του ὅ,τι καλύτερο κρύβει μέσα του. 'Απ' τήν ἄλλη μεριά, ὅταν μιά κοινωνία, ἤ ἕνα ἰσχυρό τμῆμα μιᾶς κοινωνίας ἤ μιά ὁποιαδήποτε κυβέρνηση, ἐπιχειρεῖ νά ὑπαγορεύσει στόν καλλιτέχνη τί πρέπει νά κάνει, τότε ἡ Τέχνη ἐξαφανίζεται ἐντελῶς, στερεοτυποποιεῖται ἤ ἐκφυλίζεται σέ κατώτερη, χυδαία μορφή χειροτεχνίας. *Ἕνα ἔργο τέχνης εἶναι τό μοναδικό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπόλυτα μοναδικῆς ἰδιοσυγκρασίας.* Ἡ ὡραιότητά του ἀπορρέει ἀπ' τό *γεγονός ὅτι ὁ καλλιτέχνης εἶναι αὐτός πού εἶναι. Δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό γεγονός ὅτι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι θέλουν αὐτό πού θέλουν.* Πράγματα, ἀπ' τή στιγμή πού ὁ καλλιτέχνης ἀρχίζει νά λαμβάνει ὑπόψη του τί θέλουν οἱ ἄλλοι καί προσπαθεῖ νά ἱκανοποιήσει τήν ἀπαίτησή τους, παύει νά εἶναι καλλιτέχνης καί γίνεται ἕνας βαρετός ἤ διασκεδαστικός χειροτέχνης — ἕνας ἔντιμος ἤ ἀνέντιμος ἔμπορος. Δέν μπορεῖ πιά νά ἔχει τήν ἀξίωση νά θεωρεῖται καλλιτέχνης. *Ἡ Τέχνη εἶναι ἡ πιό ἔντονη μορφή ἀτομικισμοῦ πού γνώρισε ὁ κόσμος.* Δελεάζομαι νά πῶ ὅτι εἶναι ἡ μοναδική ἀληθινή μορφή ἀτομικισμοῦ πού γνώρισε ὁ κόσμος. Τό ἔγκλημα πού, σ' ὁρισμένες συνθῆκες, ἐνδέχεται νά φανεῖ ὅτι ἔχει δημιουργήσει τόν ἀτομικισμό, πρέπει νά λαμβάνει ὑπόψη του τούς ἄλλους ἀνθρώπους καί νά παρεμβαίνει στή ζωή τους. 'Ανήκει στό πεδίο τῆς δράσης. 'Αλλά μόνος του, χωρίς καμιά ἀναφορά στούς γύρω του, χωρίς καμιά ἐξωτερική παρέμβαση, ὁ καλλιτέχνης μπορεῖ νά δημιουργήσει ἕνα ὡραῖο πράγμα· κι ἄν δέν τό κάνει ἀποκλειστικά καί μόνο γιά τή δική του εὐχαρίστηση, τότε δέν εἶναι καλλιτέχνης.

'Επιπλέον, θά πρέπει νά τονίσουμε πώς τό γεγονός ἀκρι-

δῶς ὅτι ἡ Τέχνη εἶναι ἡ πιό ἔντονη μορφή ἀτομικισμοῦ ὠθεῖ τό κοινό νά προσπαθεῖ ν' ἀσκήσει πάνω της μιάν ἐξουσία, πού εἶναι τόσο ἀνήθικη ὅσο καί γελοία, τόσο ἀχρεία ὅσο κι ἐντελῶς εὐτελής. Δέν εἶναι, ὡστόσο, ἀπόλυτα ὑπεύθυνο γιά κάτι τέτοιο αὐτό καθαυτό τό κοινό. Οἱ ἄνθρωποι, πού ἀποτελοῦν αὐτό τό κοινό, σ' ὅλες τίς ἐποχές, μεγαλώνουν καί γαλουχοῦνται μέ τόν πιό ἄσχημο τρόπο. Ζητᾶνε πάντοτε ἀπ' τήν Τέχνη νά εἶναι λαϊκή, νά ἱκανοποιεῖ τή δική τους ἀντίληψη γιά τό γοῦστο, νά κολακεύει τήν παράλογη ματαιοδοξία τους, νά τούς ἐπαναλαμβάνει χιλιοειπωμένα πράγματα, νά τούς δείχνει ὅ,τι θά ἔπρεπε νά ἔχουν κουραστεῖ πιά νά βλέπουν, νά τούς διασκεδάζει ὅταν νιώθουν νά βαραίνει τό στομάχι τους ἀπ' τό πολύ φαΐ καί ν' ἀποσπάει τή σκέψη τους ὅταν πλήττουν πιά ἀπ' τήν ἴδια τή βλακεία τους. *Ὡστόσο, ἡ Τέχνη δέ θά πρέπει ποτέ νά προσπαθεῖ νά γίνει λαϊκή. Τό κοινό θά πρέπει νά προσπαθήσει νά γίνει καλλιτεχνικό.* Ὑπάρχει μιά πολύ μεγάλη διαφορά. Ἄν λέγανε σ' ἕναν ἐπιστήμονα ὅτι τά ἀποτελέσματα τῶν πειραμάτων του καί τά συμπεράσματα στά ὁποῖα κατέληξε θά πρέπει νά εἶναι τέτοια ὥστε νά μή θέσουν σέ ἀμφισβήτηση τίς καθιερωμένες λαϊκές ἀντιλήψεις ὡς πρός τό συγκεκριμένο θέμα, ἤ νά μήν ἔρθουν σέ σύγκρουση μέ τίς λαϊκές προκαταλήψεις, ἤ νά μήν πληγώσουν τήν εὐαισθησία τόσων καί τόσων ἀνθρώπων πού δέ γνωρίζουν τίποτα γιά τήν ἐπιστήμη· ἄν λέγανε σ' ἕνα φιλόσοφο ὅτι ἔχει τό ἀναφαίρετο δικαίωμα νά διαλογίζεται καί νά ἐρευνᾶ στ' ἀνώτερα πεδία τῆς σκέψης, ἀρκεῖ νά καταλήξει στά ἴδια συμπεράσματα πού ὑποστηρίζονται ἀπ' ὅλους ἐκείνους πού δέν κατόρθωσαν ποτέ νά σκεφτοῦν σέ κανένα ἀνάλογο πεδίο — ἔ, λοιπόν, σήμερα καί ὁ ἐπιστήμονας καί ὁ φιλόσοφος θά διασκέδαζαν πολύ μ' αὐτή τήν ἄποψη. Παρόλα αὐτά, δέν ἔχουν περάσει καί τόσα πολλά χρόνια ἀπό τότε πού τόσο ἡ φιλοσοφία ὅσο καί ἡ ἐπιστήμη ἦταν ἀναγκασμένες νά ὑφίστανται τόν πιό βάρβαρο λαϊκό ἔλεγχο, τήν πυγμή τῆς ἐξουσίας — τήν ἐξουσία τῆς γενικῆς ἄγνοιας πού ἐπικρατοῦσε στήν κοινωνία, ἤ τόν

τρόμο καί τήν ἀπληστία γιά δύναμη μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἤ κυβερνητικῆς τάξης. Φυσικά, σήμερα, ἔχουμε ὥς ἕνα μεγάλο βαθμό ἀπαλλαγεῖ ἀπό κάθε τέτοιου εἴδους ἀπόπειρα ἀπ' τή μεριά τῆς κοινωνίας, τῆς Ἐκκλησίας, ἤ τῆς Κυβέρνησης νά παρέμβει στόν ἀτομικισμό τῆς φιλοσοφικῆς κι ἐπιστημονικῆς σκέψης, ἀλλά ἡ ἀπόπειρα παρέμβασης ἐνάντια στόν ἀτομικισμό τῆς δημιουργικῆς καλλιτεχνικῆς φαντασίας ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται. Στήν πραγματικότητα, ὑφίσταται καί μέ τό παραπάνω: εἶναι μιά ἀπόπειρα καθαρά ἐπιθετική, ἀπόλυτα προσβλητική καί ἐντελῶς ἀχρεία.

Στήν Ἀγγλία, οἱ τέχνες πού κατόρθωσαν νά ξεφύγουν ἀπ' τήν ἐξουσία εἶναι οἱ τέχνες γιά τίς ὁποῖες δέν ἐνδιαφέρεται τό κοινό. Ἡ ποίηση εἶναι ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτοῦ πού ἐννοῶ. Καταφέραμε νά ἔχουμε θαυμάσια ποίηση στήν Ἀγγλία ἐπειδή τό κοινό δέν τή διαβάζει καί συνεπῶς δέν τήν ἐπηρεάζει. Τό κοινό ἀρέσκεται νά προσβάλλει καί νά καθυβρίζει τούς ποιητές γιατί παραμένουν αὐτόνομα ἄτομα, ἀλλά ἀφοῦ τούς προσβάλλει καί τούς συκοφαντήσει τούς ἀφήνει στήν ἡσυχία τους. Στήν περίπτωση τοῦ μυθιστορήματος καί τοῦ θεάτρου, τέχνες γιά τίς ὁποῖες ἐνδιαφέρεται τό κοινό, τό ἀποτέλεσμα τῆς ἄσκησης τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας εἶναι ἐντελῶς γελοῖο. Καμιά χώρα δέν μπορεῖ νά ἐπιδείξει τόσο κακογραμμένα μυθιστορήματα, τόσο ἀνιαρά, τετριμμένα μυθιστορηματικά ἔργα, τόσο ἀνόητα, χυδαῖα θεατρικά ἔργα ὅσο ἡ Ἀγγλία. Πράγμα πού εἶναι πολύ φυσικό. Τά λαϊκά πρότυπα εἶναι τέτοια πού κανένας καλλιτέχνης δέν μπορεῖ νά τά καταλάβει. Εἶναι ταυτόχρονα πολύ εὔκολο καί πολύ δύσκολο νά εἶναι κανείς λαϊκός μυθιστοριογράφος. Εἶναι πολύ εὔκολο, γιατί οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοῦ ὅσον ἀφορᾶ τήν πλοκή, τό ὕφος, τήν ψυχολογία, τήν ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς καί τήν ἀντιμετώπιση τῆς λογοτεχνίας εἶναι ἀπαιτήσεις πού ἁρμόζουν στή μικρότερη ἱκανότητα καί στό πιό ἀκαλλιέργητο πνεῦμα. Εἶναι πολύ δύσκολο, γιατί γιά νά ἱκανο-

παιτήσει τέτοιες άπαιτήσεις ό καλλιτέχνης θά πρέπει νά ίδιοπραγήσει ένάντια στήν ίδιοσυγκρασία του, θά πρέπει νά γράφει όχι γιά τήν καλλιτεχνική εύχαρίστηση τοῦ γράψιματος, άλλά γιά νά διασκεδάσει τούς ήμιμαθεῖς, κι έτσι νά καταπνίξει τόν άτομικισμό του, νά ξεχάσει τήν πνευματική του καλλιέργεια, νά καταστρέψει τό ΰφος του καί ν' άποποιηθεῖ όποιοδήποτε άξιόλογο κρύβει μέσα του. Στήν περίπτωση τοῦ θεάτρου τά πράγματα εἶναι κάπως καλύτερα: τό θεατριζόμενο κοινό εἶναι άλήθεια ότι προτιμάει τό εὐκολονόητο παρά κάτι τό πληκτικό· έπιπλέον, τό μπουρλέσκ καί ή φαρσοκωμωδία, οί δυό δημοφιλέστερες μορφές θεάτρου, εἶναι δυό ξεχωριστές μορφές τέχνης. Στήν περίπτωση τοῦ μπουρλέσκ καί τῆς φαρσοκωμωδίας έμφανίζονται πολλές φορές άξιοθαύμαστα έργα καί σ' αὐτό τό εἶδος θεάτρου, ό καλλιτέχνης έχει άπεριόριστη έλευθερία στήν 'Αγγλία. "Οταν, όμως, έξετάσουμε τίς άνώτερες μορφές θεάτρου τότε θά διαπιστώσουμε τά όλέθρια άποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ λαϊκοῦ έλέγχου. Αὐτό κυρίως πού άπεχθάνεται τό κοινό εἶναι ή καινοτομία. Κάθε προσπάθεια γιά διεύρυνση τῶν θεμάτων τῆς τέχνης άντιμετωπίζεται μέ ίδιαίτερη άπέχθεια άπ' τό κοινό· ώστόσο, ή ζωντάνια καί ή πρόοδος τῆς τέχνης έξαρτᾶται ώς ένα πολύ μεγάλο βαθμό άπ' τή συνεχή διεύρυνση τῶν θεμάτων της. Τό κοινό άπεχθάνεται τίς καινοτομίες γιατί τίς φοβᾶται. 'Εκφράζουν στά μάτια τους μιά συγκεκριμένη μορφή 'Ατομικισμοῦ, μιά φλογερή διακήρυξη άπ' τή μεριά τοῦ καλλιτέχνη ότι έπιλέγει τό θέμα του καί τό χειρίζεται όπως θέλει. Τό κοινό έχει σαφῶς δίκιο γιά τούτη τή στάση του. 'Η Τέχνη εἶναι 'Ατομικισμός καί ό 'Ατομικισμός εἶναι μιά φοβερά ένοχλητική καί άποδιοργανωτική δύναμη. Κι αὐτή άκριβῶς εἶναι ή άνυπολόγιστη άξία του. Γιατί αὐτό πού έπιδιώκει νά άνατρέψει εἶναι ή μονοτονία τῶν προτύπων, ή ύποδούλωση στά έθιμα, ή τυραννία τῆς συνήθειας καί ό ύποβιβασμός τοῦ άνθρώπου στό έπίπεδο τῆς μηχανῆς. Στήν Τέχνη, τό κοινό δέχεται αὐτό πού τοῦ προσφέρεται, γιατί δέν μπορεῖ νά τό άλλάξει, όχι γιατί μπορεῖ νά τό έκτιμήσει. Καταβροχθίζει τά κλασικά έργα, χωρίς ποτέ νά τά γεύεται καί νά τοῦ άρέσουν. Τά άνέχεται σάν άναπό-

ρευκτα καί, έπειδή δέν μπορεῖ νά τά καταστρέψει, τ' άγαπάει. Κατά παράξενο ή καί καθόλου παράξενο τρόπο, ανάλογα μέ τίς άπόψεις πού έχει κανείς, αυτού τού είδους ή αποδοχή τών κλασσικών είναι τρομερά έπιβλαβής. Ό δίχως καμιά κριτική θαυμασμός γιά τή Βίβλο καί τόν Σαίξπηρ στήν 'Αγγλία είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτό πού έννοῶ. Όσον άφορᾶ τή Βίβλο, υπάρχουν πολλοί καθαρά έκκλησιαστικοί παράγοντες πού παρεμβαίνουν στό όλο θέμα κι έπομένως δέ χρειάζεται νά άσχοληθῶ μ' αυτό έκτενέστερα.

'Αλλά στήν περίπτωση τοῦ Σαίξπηρ είναι ολοφάνερο ότι τό κοινό, στήν πραγματικότητα, δέν μπορεῖ νά δεῖ ούτε τίς ομορφιές ούτε τά έλαττώματα τών έργων του. Άν έβλεπε τίς ομορφιές τους, δέ θά πρόβαλλε άντιρρήσεις ώς πρός τήν έξέλιξη τοῦ δράματος· έπιπλέον, άν έβλεπε τά έλαττώματά τους, πάλι δέ θά πρόβαλλε άντιρρήσεις ώς πρός τήν έξέλιξη τοῦ δράματος. Είναι γεγονός ότι τό κοινό χρησιμοποιεῖ τούς κλασικούς μιᾶς χώρας σάν μέσα γιά νά έπιβάλλει τόν έλεγχό του στήν πρόοδο τῆς Τέχνης. Έξευτελίζει τούς κλασικούς μετατρέποντάς τους σέ αυθεντίες. Τούς χρησιμοποιεῖ σά μέσα γιά νά άναστείλει τήν έλεύθερη έκφραση τοῦ Ωραίου μέ νέες μορφές. Ρωτάνε πάντοτε έναν συγγραφέα γιατί δέ γράφει όπως κάποιος άλλος, ή ένα ζωγράφο γιατί δέ ζωγραφίζει όπως κάποιος άλλος, ξεχνώντας ν' άγνοοῦν τό γεγονός ότι άν έκαναν κάτι τέτοιο θά έπαυαν αυτόματα νά είναι καλλιτέχνες. Μιά νέα μορφή τοῦ Ωραίου είναι πάντα ιδιαίτερα άπεχθής γιά τό κοινό καί, κάθε φορά πού έμφανίζεται, τό κοινό θυμώνει καί έξοργίζεται τόσο πολύ πού χρησιμοποιεῖ πάντα δυό έντελῶς ολακώδεις έκφράσεις — ή μιά είναι ότι τό έργο τέχνης είναι έντελῶς άκατανόητο· ή άλλη, ότι τό έργο τέχνης είναι έντελῶς άνήθικο. Τό συγκεκριμένο νόημα αυτών τών λέξεων μοῦ φαίνεται πώς είναι τό έξῆς. Όταν λέγεται ότι ένα έργο είναι έντελῶς άκατανόητο έννοεῖται ότι ό καλλιτέχνης είπε ή έκανε ένα ωραῖο πράγμα

πού εἶναι ἐντελῶς καινούργιο· ὅταν περιγράφεται ἕνα ἔργο τέχνης σάν ἐντελῶς ἀνήθικο, ἐννοεῖται ὅτι ὁ καλλιτέχνης εἶπε ἤ ἔκανε ἕνα ὡραῖο πράγμα πού εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινό. Ἡ πρώτη ἔκφραση ἀναφέρεται στό ὕφος· ἡ δεύτερη στό θέμα. Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ὅμως, τό κοινό χρησιμοποιεῖ αὐτές τίς λέξεις ἐντελῶς ἀφηρημένα, ὅπως θά χρησιμοποιοῦσε ὁ ὄχλος τίς τυχαῖες πέτρες τοῦ δρόμου. Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνας ποιητής ἤ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ αἰώνα στήν Ἀγγλία στόν ὁποῖο τό κοινό νά μήν ἀπένειμε ἐπίσημα διπλώματα ἀνηθικότητας — αὐτά τά «διπλώματα» ἀντικαθιστοῦν σέ μᾶς αὐτό πού στή Γαλλία ὀνομάζεται ἀναγνώριση ἀπ' τήν Ἀκαδημία τῶν Γραμμάτων καί εὐτυχῶς καθιστοῦν τήν ἵδρυση μιᾶς τέτοιας Ἀκαδημίας στήν Ἀγγλία ἐντελῶς ἄχρηστη. Φυσικά, τό κοινό εἶναι πολύ ἀπρόσεκτο ὡς πρός τή χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν λέξεων. Τό ὅτι ἀποκάλεσε τόν Γουόρντσγουορθ ἀνήθικο ποιητή, ἔπρεπε νά τό περιμένουμε. Ὁ Γουόρντσγουορθ ἦταν ποιητής. Εἶναι ἀδιανόητο, ὅμως, τό ὅτι ἀποκάλεσε τόν Τσάρλς Κίνγκσλεϋ ἀνήθικο συγγραφέα. Τά ἔργα τοῦ Κίνγκσλεϋ δέν ἦταν τόσο καλά. Ὅμως, ἡ λέξη ὑπάρχει καί χρησιμοποιεῖται ὅσο καλύτερα γίνεται. Ἕνας καλλιτέχνης εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού πιστεύει ἀπόλυτα στόν ἑαυτό του, ἐπειδή εἶναι ἀπόλυτα ὁ ἑαυτός του. Μπορῶ, ὅμως, νά φανταστῶ τήν ἀκόλουθη περίπτωση: ἄν ἕνας καλλιτέχνης παρουσιάσει ἕνα ἔργο τέχνης στήν Ἀγγλία, πού ἀμέσως μόλις ἐμφανιστεῖ ἀναγνωρίζεται ἀπ' τό κοινό, μέσω τῶν λαϊκῶν ἐφημερίδων, σάν ἕνα ἔργο ἀπόλυτα κατανοητό καί ἠθικότατο, τότε αὐτός ὁ καλλιτέχνης θά πρέπει ν' ἀναρωτηθεῖ στά σοβαρά κατά πόσον, μ' αὐτό τό ἔργο του, εἶναι πράγματι ὁ ἑαυτός του καί, ἑπομένως, μήπως τό συγκεκριμένο ἔργο εἶναι κατώτερο τῶν δυνατοτήτων του, κάτι τοῦ συρμοῦ, ἤ ἕνα ἔργο χωρίς καμιά καλλιτεχνική ἀξία.

Ἐνδέχεται, ὅμως, νά ἔχω ἀδικήσει κάπως τό κοινό περιορίζοντας τό λεξιλόγιό του μόνο σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς ἐκφράσεις: «ἀνήθικο», «ἀκατανόητο», «ἐξωτικό» καί «μή ὑγιές».

Ὑπάρχει καί μιά ἄλλη λέξη πού χρησιμοποιεῖται συχνά. Τό νόημά της εἶναι τόσο ἁπλό πού ὅλοι φοβοῦνται νά τή χρησιμοποιήσουν. Παρόλα αὐτά, τή χρησιμοποιοῦν μερικές φορές καί κάπου - κάπου μπορεῖ νά τή διαβάσει κανείς στίς λαϊκές ἐφημερίδες. Πρόκειται, φυσικά, γιά πολύ γελοῖα λέξη πού δέν ἁρμόζει νά χρησιμοποιεῖται γιά ἕνα ἔργο τέχνης. Γιατί τί ἄλλο εἶναι ἡ νοσηρότητα παρά ἕνα εἶδος συναισθήματος ἤ ἕνας τρόπος σκέψης πού δέν μπορεῖ κανείς νά ἐκφράσει; Τό κανό εἶναι σαφῶς νοσηρό γιατί δέν μπορεῖ ποτέ νά βρεῖ τήν ἔκφραση πού χρειάζεται. Ὁ καλλιτέχνης δέν εἶναι ποτέ νοσηρός. Ἐκφράζει τά πάντα. Στέκεται σέ ἀπόσταση, μακριά ἀπ' τό θέμα του, καί χάρη στά ἐκφραστικά του μέσα δημιουργεῖ ἕνα ἀνυπέρβλητο ἀποτέλεσμα, τό ἔργο τέχνης. Τό ν' ἀποκαλέσουμε ἕναν καλλιτέχνη νοσηρό ἐπειδή καταπιάνεται μέ τή νοσηρότητα εἶναι τόσο βλακῶδες ὅσο καί τό ν' ἀποκαλέσουμε τόν Σαίξπηρ τρελό ἐπειδή ἔγραψε τό «Βασιλιά Λήρ».

Τελικά, ἕνας καλλιτέχνης στήν Ἀγγλία μπορεῖ νά ὠφεληθεῖ μέ τό νά γίνεται ἀντικείμενο ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπιθέσεων. Ἐνισχύεται ἡ ἀτομικότητά του. Γίνεται περισσότερο, μέ μεγαλύτερη πληρότητα, ὁ ἑαυτός του. Φυσικά, οἱ ἐπιθέσεις πού δέχεται εἶναι χονδροειδέστατες, ἀναιδέστατες καί ἐντελῶς πρόστυχες. Ὡστόσο, ἕνας καλλιτέχνης δέν μπορεῖ νά περιμένει χάρη κι εὐγένεια ἀπό ἕνα ἀγοραῖο πνεῦμα ἤ καλό γοῦστο καί ὕφος ἀπ' τή μικροπρέπεια τοῦ μικροαστισμοῦ. Ἡ χυδαιότητα καί ἡ ἀπροκάλυπτη βλακεία ἀποτελοῦν δυό θεμελιακά δεδομένα τῆς σύγχρονης ζωῆς. Φυσικά, ἐνδέχεται νά μήν μᾶς ἀρέσει κάτι τέτοιο. Ὡστόσο, ὑφίστανται. Ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μελέτης, ὅπως κι ἕνα σωρό ἄλλα πράγματα. Καί τό μόνο σωστό πού μποροῦμε νά ποῦμε, σχετικά μέ τούς δημοσιογράφους τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι ὅτι πάντοτε φροντίζουν, κατ' ἰδίαν, νά ζητοῦν συγγνώμη ἀπό κεῖνον γιά τόν ὁποῖο, δημόσια, ἔγραψαν τόσα καί τόσα ἐναντίον του.

Τά τελευταῖα χρόνια, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, στό πολύ

περιορισμένο λεξιλόγιο τοῦ κοινοῦ ὅσον ἀφορᾶ τήν τέχνη, προστέθηκαν δυό ἀκόμη ἐπίθετα. Τό ἕνα εἶναι ἡ ἔκφραση «μή ὑγιές» καί τό ἄλλο ἡ ἔκφραση «ἐξωτικό». Τό δεύτερο ἐπίθετο ἐκφράζει ἁπλά τήν ὀργή τοῦ στιγμιαίου, ταχύτατα ἀναπτυσσόμενου μακκαρισμοῦ ἐνάντια στήν ἀθάνατη, μαγευτική καί πανέμορφη ὀρχιδέα. Εἶναι ἕνα εἶδος ἐγκωμιαστικοῦ χαρακτηρισμοῦ — ἕνας χαρακτηρισμός, ὅμως, δίχως καμιά σημασία. Ἡ ἔκφραση «μή ὑγιές», ὅμως, ἐπιδέχεται ἀνάλυση. Πρόκειται γιά πολύ ἐνδιαφέρουσα λέξη. Στήν πραγματικότητα, εἶναι τόσο ἐνδιαφέρουσα πού ὅσοι τήν χρησιμοποιοῦν δέν ξέρουν τί σημαίνει.

Τί σημαίνει; Τί εἶναι τό ὑγιές καί τό μή ὑγιές ἔργο τέχνης; Κάθε ὅρος μέ τόν ὁποῖο μπορεῖ κανείς νά χαρακτηρίσει ἕνα ἔργο τέχνης, ἀρκεῖ νά τόν χρησιμοποιεῖ ὀρθολογικά, ἀναφέρεται ἤ στό ὕφος ἤ στό θέμα του, ἤ καί στά δυό μαζί. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ὕφους, ὑγιές ἔργο τέχνης εἶναι τό ἔργο πού τό ὕφος του ἀναγνωρίζει τήν ὀμορφιά τοῦ ὑλικοῦ πού χρησιμοποιεῖ — καί τό ὑλικό αὐτό μπορεῖ νά εἶναι οἱ λέξεις ἤ ὁ μπροῦντζος, τό χρῶμα ἤ τό φίλντισι — καί χρησιμοποιεῖ αὐτή τήν ὀμορφιά σά θεμελιακό παράγοντα γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ αἰσθητικοῦ ἀποτελέσματος. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ θέματος, ὑγιές ἔργο τέχνης εἶναι τό ἔργο πού ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματός του καθορίζεται ἀπ' τήν ἰδιοσυγκρασία τοῦ καλλιτέχνη κι ἐκπορεύεται κατευθεῖαν ἀπ' αὐτήν. Μέ λίγα λόγια, ὑγιές ἔργο τέχνης εἶναι τό ἔργο πού διαθέτει τόσο τελειότητα ὅσο καί προσωπικότητα. Φυσικά, ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο ἑνός ἔργου τέχνης δέν μποροῦν νά διαχωριστοῦν· εἶναι πάντα ἕνα. Ἀλλά, γιά νά προχωρήσουμε στήν ἀνάλυσή μας, ἀφήνοντας προσωρινά κατά μέρος τό ζήτημα τῆς ὁλότητας τῆς αἰσθητικῆς ἐντύπωσης, μποροῦμε, θεωρητικά τουλάχιστον, νά τά διαχωρίσουμε. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, μή ὑγιές ἔργο τέχνης εἶναι τό ἔργο πού τό ὕφος του εἶναι εὐκολονόητο, προφανές, ξεπερασμένο καί τετριμμένο, καί πού τό θέμα του εἶναι σκόπιμα ἐπιλεγμένο, ὄχι ἐπειδή κάτι τέτοιο εὐχαριστεῖ τόν καλλιτέχνη, ἀλλά ἐπειδή πιστεύει πώς

τό κοινό θά τόν ἀνταμείψει γι' αὐτή του τήν ἐπιλογή. Στήν οὐσία, τό λαϊκό μυθιστόρημα, πού ὀνομάζεται ἀπ' τό κοινό ὑγιές, εἶναι πάντα ἕνα σαφῶς μή ὑγιές δημιούργημα· κι αὐτό πού τό κοινό ὀνομάζει μή ὑγιές μυθιστόρημα εἶναι πάντα ἕνα ὡραῖο καί ἀπόλυτα ὑγιές ἔργο τέχνης.

Δέ χρειάζεται νά πῶ ὅτι, σέ καμιά περίπτωση, δέν παραπονοῦμαι γιατί τό κοινό καί οἱ λαϊκές ἐφημερίδες χρησιμοποιοῦν λαθεμένα αὐτές τίς λέξεις. Δέν καταλαβαίνω, ἐφόσον δέν ἀντιλαμβάνονται τί εἶναι ἡ Τέχνη, πῶς θά μποροῦσαν νά τίς χρησιμοποιήσουν σωστά. Ἁπλά διαπιστώνω τήν ἀπό μέρους τους κακή χρήση· κι ὅσο γιά τήν αἰτία αὐτῆς τῆς κακῆς χρήσης καί τό νόημα πού κρύβεται πίσω ἀπ' ὅλα αὐτά, ἡ ἐξήγηση εἶναι πολύ ἁπλή. Ἀπορρέει ἀπό μιά βάρβαρη ἀντίληψη γιά τήν ἐξουσία. Ἀπορρέει ἀπ' τή φυσική ἀνικανότητα μιᾶς κοινωνίας, πού ἔχει διαβρωθεῖ ἀπ' τήν ἐξουσία, νά κατανοήσει ἤ νά ἐκτιμήσει τόν Ἀτομικισμό. Μέ λίγα λόγια, ἀπορρέει ἀπό κεῖνο τό ἀκαλλιέργητο τερατούργημα πού ὀνομάζεται Κοινή Γνώμη, ἡ ὁποία, ὅσο κακή καί καλοπροαίρετη εἶναι ὅταν προσπαθεῖ νά ἐλέγξει τήν πράξη, ἄλλο τόσο αἰσχρή καί κακοπροαίρετη εἶναι ὅταν προσπαθεῖ νά ἐλέγξει τή Σκέψη ἤ τήν Τέχνη.

Πράγματι, μπορεῖ κανείς νά μιλήσει πολύ περισσότερο ὑπέρ τῆς σωματικῆς βίας πού ἀσκεῖ τό κοινό παρά ὑπέρ τῆς λεγόμενης κοινῆς γνώμης. Ἡ πρώτη ἐνδέχεται νά εἶναι θαυμάσια. Ἡ δεύτερη πρέπει νά εἶναι ἐντελῶς βλακώδης. Συχνά ὑποστηρίζεται πώς ἡ βία δέν εἶναι ἐπιχείρημα. Πράγμα, ὡστόσο, πού ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπ' τό τί θέλει κανείς νά ἀποδείξει. Πολλά ἀπ' τά σημαντικότερα προβλήματα τῶν τελευταίων αἰώνων, ὅπως ἡ συνέχιση τῆς προσωπικῆς κυβέρνησης στήν Ἀγγλία ἤ ἡ φεουδαρχία στή Γαλλία, ἐπιλύθηκαν χάρη στήν ἄσκηση σωματικῆς βίας. Αὐτή καθαυτή ἡ βιαιότητα μιᾶς ἐπανάστασης ἐνδέχεται νά κάνει τό κοινό νά μεγαλουργήσει,

πρός τό παρόν τουλάχιστον. Ἦταν μοιραία ἡ μέρα πού τό καινό ἀνακάλυψε ὅτι ἡ συγγραφική πέννα εἶναι ἰσχυρότερη ἀπ' τήν πέτρα τοῦ δρόμου κι ὅτι μπορεῖ νά εἶναι τόσο ἐπιθετική κι ἀποτελεσματική ὅσο κι ἕνα κομμάτι τοῦβλο. Ἀμέσως ἄρχισε νά ψάχνει γιά τό δημοσιογράφο, τόν βρῆκε, τόν ἀνέπτυξε, καί τόν ἔκανε ἐργατικό καί καλοπληρωμένο ὑπηρέτη του. Θά πρέπει νά λυπᾶται κανείς γιά λογαριασμό τους. Πίσω ἀπ' τό ὁδόφραγμα μπορεῖ νά ὑπάρχει ἄπειρη εὐγένεια καί ἡρωισμός. Τί μπορεῖ νά κρύβεται, ὅμως, πίσω ἀπό ἕνα κύριο ἄρθρο, ἐκτός ἀπό προκατάληψη, βλακεία, πανουργία καί κουταμάρα; Κι ὅταν αὐτές οἱ τέσσερεις τελευταῖες ἰδιότητες κατορθώνουν νά συνενωθοῦν δημιουργοῦν μιά τρομακτική δύναμη, ἀποτελοῦν τή νέα ἐξουσία.

Τόν παλιό καιρό, οἱ ἄνθρωποι διέθεταν τό στρεβλωτήριο, τό περιβόητο ἐκεῖνο ὄργανο βασανισμοῦ. Σήμερα, διαθέτουν τόν τύπο. Πρόκειται φυσικά γιά μεγάλη πρόοδο. Παρόλα αὐτά, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι κάτι τό κακό, τό λαθεμένο καί ἀπόλυτα ἐξαχρειωτικό γιά τόν ἄνθρωπο. Κάποιος — νομίζω πώς ἦταν ὁ Μπέρκ — ὀνόμασε τή δημοσιογραφία τέταρτη ἐξουσία. Πράγμα πού, ὁπωσδήποτε, ἴσχυε ἐκείνη τήν ἐποχή. Σήμερα, ὅμως, εἶναι στήν κυριολεξία ἡ μοναδική ἐξουσία. Καταβρόχθισε τίς ἄλλες τρεῖς. Οἱ *Lords Temporal* (κοσμικοί) δέ λένε τίποτα, οἱ *Lords Spiritual* (ἐκκλησιαστικοί, ἐπίσκοποι, κλπ.) δέν ἔχουν τίποτα νά ποῦν, καί ἡ Βουλή τῶν Κοινοτήτων δέν ἔχει τίποτα νά πεῖ καί τό λέει. Βρισκόμαστε κάτω ἀπ' τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς δημοσιογραφίας. Στήν Ἀμερική, ὁ Πρόεδρος κυβερνᾶ γιά τέσσερα χρόνια, ἐνῶ ἡ Δημοσιογραφία κυβερνᾶ γιά πάντα. Εὐτυχῶς, στήν Ἀμερική, ἡ δημοσιογραφία ἀνέπτυξε τήν ἐξουσία της ὥς τό ἀπώτερο καί πιό βάρβαρο ἄκρο της. Κατά συνέπεια, ἄρχισε νά δημιουργεῖ καί τό ἀνάλογο πνεῦμα ἐξέγερσης. Οἱ ἄνθρωποι εὐχαριστοῦνται μέ τή δημοσιογραφία ἤ πάλι ἀηδιάζουν μαζί της, ἀνάλογα μέ τήν ἰδιοσυγκρασία τους. Ἀλλά δέν εἶναι πιά ἐκείνη ἡ τρομακτική δύναμη πού ἦταν κάποτε. Δέν ἀντιμετωπίζεται σοβαρά. Στήν Ἀγγλία, ἡ

Δημοσιογραφία, ἐκτός ἀπό μερικά πασίγνωστα παραδείγματα, πού ἔφτασε σέ πραγματικά ὑπερβολική ἀγριότητα, παραμένει σημαντικότατος παράγοντας, μιά πραγματικά τεράστια δύναμη. Ἡ τυραννία πού προτείνει νά ἐξασκεῖται πάνω στήν ἰδιωτική ζωή τῶν ἀνθρώπων μοῦ φαίνεται πώς εἶναι ἐντελῶς ἀδιανόητη. Εἶναι γεγονός ὅτι τό κοινό διακατέχεται ἀπό μιά ἀκόρεστη περιέργεια νά μαθαίνει τά πάντα, ἐκτός ἀπ' ὅτι πραγματικά ἀξίζει νά μαθαίνει. Ἡ Δημοσιογραφία, ἔχοντας ἐπίγνωση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος καί λειτουργώντας σέ αὐστηρά ἐμπορικά ἐπίπεδα, ἱκανοποιεῖ αὐτή τήν ἀπαίτηση τοῦ κοινοῦ. Στή διάρκεια τῶν προηγούμενων αἰώνων, τό κοινό προσπαθοῦσε νά ἐπιβάλλει τίς ἀπόψεις του στούς δημοσιογράφους. Πράγμα πού ἦταν ἀρκετά ἄσχημο. Σ' αὐτό τόν αἰώνα, οἱ δημοσιογράφοι καρφώνουν κυριολεκτικά τ' αὐτιά τους στίς κλειδαρότρυπες. Πράγμα πού εἶναι πολύ χειρότερο. Ἀλλά ἐκεῖνο πού ἐπιδεινώνει αὐτή τήν ἤδη ἄσχημη κατάσταση εἶναι ὅτι οἱ δημοσιογράφοι πού εὐθύνονται περισσότερο δέν εἶναι οἱ διασκεδαστικοί δημοσιογράφοι πού ἀρθρογραφοῦν στίς λεγόμενες «κοσμικές στῆλες» τῶν ἐφημερίδων. Τό κακό γίνεται ἀπ' τούς σοβαρούς, βαθυστόχαστους, εἰλικρινεῖς δημοσιογράφους, πού μέ ἰδιαίτερη ἐπισημότητα, ὅπως συνηθίζουν σήμερα, παρουσιάζουν μπροστά στά μάτια τοῦ κοινοῦ κάποιο περιστατικό τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς ἑνός μεγάλου πολιτικοῦ, ἑνός ἀνθρώπου πού εἶναι πρωτοπόρος τῆς πολιτικῆς σκέψης κι ἀπαράμιλλος δημιουργός πολιτικῆς δύναμης, καί καλοῦν τό κοινό νά συζητήσει τό περιστατικό, ν' ἀσκήσει τήν ἐξουσία του ἐπί τοῦ συγκεκριμένου θέματος, νά πεῖ τίς ἀπόψεις του καί ὄχι ἁπλά νά πεῖ τίς ἀπόψεις του ἀλλά καί νά τίς ἐφαρμόσει, νά ἐπιβληθεῖ πάνω στόν συγκεκριμένο ἄνθρωπο, νά ἐπιβληθεῖ στό κόμμα του, νά ἐπιβληθεῖ στή χώρα του· στήν οὐσία, καλοῦν τό κοινό νά γελοιοποιηθεῖ, νά γίνει ἐπιθετικό κι ἐπιβλαβές. Ἡ ἰδιωτική ζωή τῶν ἀντρῶν καί τῶν γυναικῶν δέ θά πρέπει νά ἐκτίθεται δημόσια. Τό κοινό δέν ἔχει καμιά σχέση μ' αὐτή τή ζωή τους. Στή Γαλλία, χειρίζον-

ται πολύ καλύτερα αυτά τά πράγματα. Ἐκεῖ, δέν ἐπιτρέπεται ἡ δημοσίευση λεπτομερειῶν ἀπ' τίς διάφορες δίκες διαζυγίων γιατί ἡ δημοσίευσή τους ἀποσκοπεῖ στό νά προκαλέσει τή διασκέδαση ἤ τήν κριτική τοῦ κοινοῦ. Τό μόνο πού ἐπιτρέπεται νά μάθει τό κοινό εἶναι ὅ,τι τό διαζύγιο βγῆκε μέ αἴτηση τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου ἤ καί τῶν δύο ἐνδιαφερόμενων. Στή Γαλλία, τελικά, περιορίζουν τό δημοσιογράφο καί παραχωροῦν στόν καλλιτέχνη σχεδόν ἀπόλυτη ἐλευθερία. Ἐ δ ῶ π α ρ α χ ω ρ ο ῦ μ ε ἀ π ό λ υ τ η ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α σ τ ό δ η μ ο σ ι ο γ ρ ά φ ο κ α ί π ε ρ ι ο ρ ί ζ ο υ μ ε ἐ ν τ ε λ ῶ ς τ ό ν κ α λ λ ι τ έ χ ν η. Ἡ ἀγγλική κοινή γνώμη, δηλαδή, προσπαθεῖ νά περιορίσει, νά ἀναπτείλει καί νά στρεβλώσει τόν ἄνθρωπο πού δημιουργεῖ ὡραῖα πράγματα, καί ὑποχρεώνει τό δημοσιογράφο νά ἀφηγεῖται πράγματα πού εἶναι ἄσκημα, ἀηδιαστικά ἤ ἐντελῶς ἀδιανόητα, μέ ἀποτέλεσμα νά ἔχουμε τούς σοβαρότερους δημοσιογράφους τοῦ κόσμου καί τίς πιό πρόστυχες ἐφημερίδες. Δέν εἶναι ὑπερβολή νά μιλᾶμε γιά καταναγκασμό. Ἐνδέχεται νά ὑπάρχουν δημοσιογράφοι πού ἀντλοῦν εὐχαρίστηση ὅταν δημοσιεύουν φρικιαστικά πράγματα, ἤ πού, ὄντας φτωχοί, ἀναζητοῦν σκάνδαλα γιά νά μπορέσουν νά ἐξασφαλίσουν μιά σίγουρη πηγή εἰσοδήματος. Ἀλλά εἶμαι σίγουρος πώς ὑπάρχουν καί ἄλλοι δημοσιογράφοι, ἄνθρωποι μορφωμένοι καί ἰδιαίτερα καλλιεργημένοι, πού ὄντως ἀπεχθάνονται νά δημοσιεύουν τέτοια πράγματα, πού ξέρουν ὅτι εἶναι λαθεμένο κάτι τέτοιο καί τό κάνουν μόνο καί μόνο γιατί οἱ φρικιαστικές συνθῆκες στίς ὁποῖες ἐργάζονται τούς ὑποχρεώνουν νά προσφέρουν στό κοινό αὐτά πού θέλει καί νά συναγωνίζονται τούς ἄλλους δημοσιογράφους ὥστε νά προσφέρουν ὅσο γίνεται περισσότερα γιά νά κορέσουν τήν πραγματικά ἀκόρεστη λαϊκή περιέργεια. Εἶναι πραγματικά ἐξευτελιστικό γιά ἕναν καλλιεργημένο ἄνθρωπο νά βρίσκεται σ' αὐτή τή θέση καί εἶμαι σίγουρος ὅτι οἱ περισσότεροι αἰσθάνονται αὐτό τόν ἐξευτελισμό μέχρι τά κατάβαθά τους.

Ὡστόσο, εἶναι καλύτερα τώρα ν' ἀφήσουμε κατά μέρος

τήν πραγματικά ἄθλια πλευρά τοῦ θέματος καί νά ἐπιστρέψουμε στό ζήτημα τοῦ λαϊκοῦ ἐλέγχου ἐπί τῆς Τέχνης, πράγμα μέ τό ὁποῖο ἐννοῶ τήν Κοινή Γνώμη πού θέλει νά ὑπαγορεύει στόν καλλιτέχνη ποιά μορφή πρέπει νά χρησιμοποιήσει, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πρέπει νά τή χρησιμοποιήσει καί τά ὑλικά μέ τά ὁποῖα πρέπει νά ἐργαστεῖ. Τόνισα προηγούμενα πώς οἱ τέχνες πού κατόρθωσαν στήν 'Αγγλία νά ξεφύγουν κάπως ἀπ' αὐτόν τόν ἔλεγχο εἶναι οἱ τέχνες γιά τίς ὁποῖες δέν ἐνδιαφέρεται τό κοινό. 'Ενδιαφέρεται, ὅμως, γιά τό θέατρο καί, ἐπειδή τά τελευταία δέκα ἤ δεκαπέντε χρόνια ἔχει σημειωθεῖ κάποια πρόοδος στό θέατρο, εἶναι σημαντικό νά ἀναφέρουμε ὅτι ἡ πρόοδος αὐτή ὀφείλεται ἀποκλειστικά καί μόνο στό γεγονός ὅτι ἐλάχιστοι ἀνεξάρτητοι καλλιτέχνες ἀρνήθηκαν ν' ἀποδεχτοῦν σάν πρότυπό τους τό λαϊκό γοῦστο καί στό ὅτι ἀρνήθηκαν νά θεωρήσουν τήν Τέχνη σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης. Παρά τή θαυμάσια κι ὅλο ζωντάνια προσωπικότητά του, μ' ἕνα ὕφος πού κρύβει μέσα του κάτι τό πραγματικά λαμπερό, παρά τήν ἐξαιρετική δύναμή του, ὄχι ἁπλά στή μίμηση, ἀλλά στήν ἄσκηση τῆς δημιουργικῆς φαντασίας του, ὁ κ. Ἴρβινγκ, ἄν εἶχε σάν ἀποκλειστικό του στόχο νά προσφέρει στό κοινό αὐτά πού θέλει, θά εἶχε γράψει τά πιό κοινότυπα ἔργα μέ τόν πιό τετριμμένο τρόπο καί θά ἐξασφάλιζε ὅση ἐπιτυχία κι ὅσο χρῆμα θά μποροῦσε κανείς νά ἐπιθυμήσει. Ὁ στόχος του, ὅμως, δέν ἦταν αὐτός. Ὁ σκοπός του ἦταν νά πραγματώσει τήν τελειότητά του σάν καλλιτέχνης, σέ συγκεκριμμένες συνθῆκες καί μέ συγκεκριμένες μορφές Τέχνης. Στήν ἀρχή ἀπευθύνθηκε στούς λίγους· ὕστερα, διαπαιδαγώγησε τούς πολλούς. Διαμόρφωσε τόσο τό γοῦστο ὅσο καί τήν ἰδιοσυγκρασία τοῦ κοινοῦ. Τό κοινό ἐκτιμᾶ ἀπεριόριστα τήν καλλιτεχνική ἐπιτυχία του. 'Αναρωτιέμαι, ὅμως, πολλές φορές ἄν τό κοινό καταλαβαίνει ὅτι αὐτή ἡ ἐπιτυχία ὀφείλεται ἀποκλειστικά καί μόνο στό γεγονός ὅτι ὁ καλλιτέχνης δέν ἀποδέχτηκε τά αἰσθητικά πρότυπα τοῦ κοινοῦ ἀλλά πραγμάτωσε τά δικά του. Ἄν ἀκολουθοῦσε τά πρότυπα τοῦ κοινοῦ, τό *Lyceum* θά εἶχε γίνει ἕνα θέατρο τῆς κακιᾶς ὥρας,

όπως είναι σήμερα πολλά λαϊκά θέατρα του Λονδίνου. Ανεξάρτητα, όμως, απ' αυτό, παραμένει γεγονός ότι αναπτύχθηκε τό γούστο καί ή ιδιοσυγκρασία του κοινού καί ότι τό κοινό έχει τήν ικανότητα ν' αναπτύξει παραπέρα αυτές τίς ιδιότητες. Τότε τίθεται τό ερώτημα: γιατί, λοιπόν, δέν εκπολιτίζεται τό κοινό; Έχει αυτή τή δυνατότητα. Τί τό σταματάει;

Εκείνο πού τό σταματάει, πρέπει νά τό ξαναπώ, είναι ή επιθυμία του ν' ασκήσει εξουσία πάνω στόν καλλιτέχνη καί τά έργα τέχνης. Σ' ορισμένα θέατρα, όπως τό *Lyceum* καί τό *Haymarket*, τό κοινό φαίνεται πώς έρχεται μέ τήν κατάλληλη διάθεση. Καί στά δυό αυτά θέατρα εργάστηκαν ανεξάρτητα καλλιτέχνες πού κατόρθωσαν νά δημιουργήσουν στό κοινό τους — καί κάθε θέατρο στό Λονδίνο έχει τό δικό του κοινό — τήν ιδιοσυγκρασία στήν οποία μπορεί νά έχει απήχηση ή Τέχνη. Καί τί είναι τελικά αυτή ή ιδιοσυγκρασία; Τί άλλο; Ή δεκτικότητα. Αυτό είν' όλο.

Όταν ένας άνθρωπος προσεγγίζει τό έργο τέχνης μέ τήν επιθυμία ν' ασκήσει εξουσία πάνω σ' αυτό τό έργο καί στόν καλλιτέχνη, τό προσεγγίζει μέ τέτοιο πνεύμα πού δέν μπορεί ν' αντλήσει απ' αυτό καμιά καλλιτεχνική εντύπωση. Τό έργο τέχνης πρέπει νά κυριαρχεί στό θεατή: ό θεατής δέν πρέπει νά κυριαρχεί στό έργο τέχνης. Ό θεατής πρέπει νά είναι δεκτικός. Πρέπει νά είναι σάν ένα βιολί μέ τό όποιο θά παίξει ό διρτουόζος. Κι όσο περισσότερο μπορεί νά περιορίσει τίς δικές του βλακώδεις απόψεις, τίς δικές του ανόητες προκαταλήψεις, τίς δικές του παράλογες ιδέες γιά τό τί θά πρέπει ή δέ θά πρέπει νά είναι ή Τέχνη, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες υπάρχουν νά καταλάβει καί νά εκτιμήσει τό εν λόγω έργο τέχνης. Πράγμα πού, φυσικά, είναι αρκετά φανερό στήν περίπτωση του χυδαίου θεατριζόμενου κοινού τής Αγγλίας. Αλλά ισχύει εξίσου καί γιά κείνους πού ονομάζονται μορφωμένοι άνθρωποι. Γιατί οί ιδέες ενός μορφωμένου ανθρώπου ώς πρός τήν Τέχνη απορρέουν φυσικά απ' τό τί είναι

ή Τέχνη μέχρι έκείνη τή στιγμή, ένώ τό νέο έργο τέχνης είναι ώραίο άπλά καί μόνο έπειδή είναι αύτό πού ποτέ δέν ήταν ή Τέχνη μέχρι έκείνη τή στιγμή· έπομένως, τό νά κρίνεται σύμφωνα μέ τά πρότυπα τοῦ παρελθόντος σημαίνει ότι κρίνεται σύμφωνα μέ πρότυπα πού άπ' τήν άπόρριψή τους έξαρτᾶται όλη του ή τελειότητα. Μιά δεκτική ίδιοσυγκρασία, μιά ίδιοσυγκρασία, ίκανή νά δέχεται, στό έπίπεδο τῆς δημιουργικῆς φαντασίας, νέες καί ώραίες έντυπώσεις είναι ή μόνη ίδιοσυγκρασία πού μπορεῖ νά έκτιμήσει ένα έργο τέχνης. Πράγμα πού ίσχύει τόσο γιά τήν περίπτωση τῆς έκτίμησης τῆς ζωγραφικῆς καί τῆς γλυπτικῆς όσο καί γιά τήν έκτίμηση τεχνῶν όπως τό θέατρο. Γιατί ό ζωγραφικός πίνακας καί τό γλυπτό δέν βρίσκονται σέ σύγκρουση μέ τό Χρόνο. Στήν περίπτωσή τους δέν λαμβάνεται ύπόψη ή χρονική διαδοχή. Σέ μιά μόνο στιγμή ή ένότητά τους ένδέχεται νά γίνει κατανοητή. Στήν περίπτωση τῆς λογοτεχνίας τά πράγματα διαφέρουν. Ό Χρόνος πρέπει νά διανυθεῖ γιά νά μπορέσει νά γίνει άντιληπτή ή ένότητα τοῦ άποτελέσματος. Μ' αύτή τήν έννοια, στό θέατρο, μπορεῖ νά συμβεῖ κάτι στήν πρώτη πράξη τοῦ έργου, πού ή καλλιτεχνική άξία του ένδέχεται νά μήν είναι τόσο φανερή μέχρι νά δεῖ κανείς τήν τρίτη ή τήν τέταρτη πράξη. Μήπως θά πρέπει ό άνόητος νά θυμώσει, νά βάλει τίς φωνές, νά διακόψει τήν παράσταση καί νά ένοχλήσει τούς καλλιτέχνες; Όχι. Ό έντιμος άνθρωπος κάθεται ήσυχος καί βιώνει τά θαυμάσια συναισθήματα τῆς άπορίας, τῆς περιέργειας καί τῆς άγωνίας. Δέν πηγαίνει στό θέατρο γιά νά χάσει τήν ψυχραιμία του. Πηγαίνει στό θέατρο γιά νά κατανοήσει μιά καλλιτεχνική ίδιοσυγκρασία. Πηγαίνει στό θέατρο γιά ν' άποκτήσει καλλιτεχνική ίδιοσυγκρασία. Δέν είναι ό άπόλυτος κριτής τοῦ έργου τέχνης. Είναι αύτός πού καλεῖται ν' άπολαύσει τό έργο τέχνης, καί, άν τό έργο είναι ώραίο, νά ξεχάσει μέσα άπ' αύτή τήν άπόλαυση όλο τόν έγωισμό πού τόν φθείρει — τόν έγωισμό τῆς άγνοιας καί τῆς άμάθειάς του. Άποψη σχετικά μέ τό θέατρο πού, κατά τή γνώμη μου, δέν άναγνωρίζεται σχεδόν καθόλου. Μπορῶ νά καταλάβω πολύ καλά πώς, άν ό «Μ ά κ β ε θ» παρουσιαζόταν γιά

πρώτη φορά μπροστά σ' ένα σύγχρονο λονδρέζικο κοινό, πολλοί άπ' τούς θεατές θά έκφράζανε τίς έντονες άντιρρήσεις τους γιά τήν εἴσοδο τῶν μαγισσῶν στήν πρώτη πράξη, μέ τίς άλλόκοτες φράσεις τους καί τά γελοῖα λόγια τους. Ὅταν τελειώνει, ὅμως, τό ἔργο συνειδητοποιεῖ κανείς ὅτι τό γέλιο τῶν μαγισσῶν στόν «Μάκβεθ» εἶναι τόσο φοβερό ὅσο καί τό γέλιο τῆς τρέλας στόν «Λήρ», άκόμη πιό φοβερό άπ' τό γέλιο τοῦ Ἰάγου στήν τραγωδία τοῦ Μαυριτανοῦ. Κανένας θεατής ἔργου τέχνης δέ χρειάζεται νά διαθέτει τόσο μεγάλη δεκτικότητα ὅσο ὁ θεατής ἑνός θεατρικοῦ ἔργου. Ἀπ' τή στιγμή πού ἐπιχειρεῖ ν' άσκήσει ἐξουσία γίνεται ὁ παραδεδεγμένος ἐχθρός τῆς Τέχνης καί τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ Τέχνη δέ βλάπτεται. Αὐτός εἶναι πού ὑποφέρει.

Τό ἴδιο συμβαίνει καί στήν περίπτωση τοῦ μυθιστορήματος. Ἡ λαϊκή ἐξουσία καί ἡ άναγνώριση τῆς λαικῆς ἐξουσίας άποδεικνύονται μοιραῖες. Ὁ *Esmond* τοῦ Θακεραίη εἶναι ἕνα ὡραῖο ἔργο τέχνης γιατί τό ἔγραψε γιά τόν ἑαυτό του, γιά δική του εὐχαρίστηση. Στ' ἄλλα του μυθιστορήματα, *Pendennis*, *Philip*, άκόμα καί στό *Vanity Fair*, μερικές φορές, ἔχει συνεχῶς στό νοῦ του τό κοινό καί καταστρέφει τό ἔργο του ἐπικαλούμενος ἄμεσα τή συμπάθεια τοῦ κοινοῦ ἤ χλευάζοντας ἄμεσα τό κοινό. Ὁ ἀληθινός καλλιτέχνης δέν λαμβάνει καθόλου ὑπόψη τουτό κοινό. Τό κοινό εἶναι ἀνύπαρκτο γι' αὐτόν. Δέ διαθέτει γλυκά καί καραμέλλες γιά νά κοιμίσει ἤ νά γλυκάνει τό τέρας. Κάτι τέτοια τ' ἀφήνει γιά τό λαϊκό μυθιστοριογράφο. Ἕναν ἀσύγκριτο συγγραφέα διαθέτουμε σήμερα στήν Ἀγγλία, τόν κ. Τζώρτζ Μέρεντιθ. Ὑπάρχουν καλύτεροι καλλιτέχνες στή Γαλλία, ἀλλά ἡ Γαλλία δέ διαθέτει κανέναν μέ τόσο πλατιά, τόσο πολύμορφη, τόσο φανταστικά ἀληθινή ἀντίληψη γιά τή ζωή. Στή Ρωσία ὑπάρχουν συγγραφεῖς μέ ἀκόμα πιό ζωντανή αἴσθηση γιά τήν ἔννοια τοῦ πόνου στήν πεζογραφία. Τό δικό του προτέρημα, ὅμως, εἶναι ἡ φιλοσοφία. Οἱ ἥρωές του δέν ζοῦν ἁπλά, ἀλλά ζοῦν μέσα στή σκέψη. Μπορεῖ νά τούς δεῖ

κανείς ἀπό μυριάδες ὀπτικές γωνίες. Εἶναι ὑποβλητικοί, προκαλοῦν ἄπειρες συγγενεῖς παραστάσεις καί συνειρμούς. Ὑπάρχει ψυχή μέσα τους καί γύρω τους. Εἶναι ἑρμηνευτικοί καί συμβολικοί. Κι αὐτός πού τούς δημιούργησε, πού ἔφτιαξε ὅλες αὐτές τίς θαυμάσιες, ζωντανές φιγοῦρες, τό ἔκανε γιά δική του εὐχαρίστηση καί ποτέ δέ νοιάστηκε τί θέλει τό κοινό, ποτέ δέν ἐπέτρεψε στό κοινό νά τοῦ ἐπιβληθεῖ ἤ νά τόν ἐπηρεάσει μέ κάποιο τρόπο, ἀλλά ἐξακολούθησε νά ἐκσχύει τήν προσωπικότητά του καί νά παράγει τό δικό του ἀτομικό ἔργο. Στήν ἀρχή κανένας δέν τόν πλησίασε. Δέν τόν ἔνοιαζε. Ὕστερα τόν πλησίασαν μερικοί. Πράγμα πού δέν τόν ἄλλαξε. Τώρα τόν πλησιάζουν οἱ πολλοί. Παραμένει ἀκόμα ὁ ἴδιος. Εἶναι ἀνυπέρβλητος συγγραφέας.

Ἡ κατάσταση δέ διαφέρει καί στίς λεγόμενες διακοσμητικές τέχνες. Τό κοινό προσκολλήθηκε μέ πραγματικά ἀξιολύπητη ἐμμονή σ' αὐτά πού, κατά τή γνώμη μου, ἦταν οἱ οὐσιαστικές παραδόσεις τῆς Μεγάλης Ἔκθεσης διεθνοῦς χυδαιότητας, παραδόσεις πού ἦταν τόσο ἀποκρουστικές ὥστε τελικά τά σπίτια στά ὁποῖα ἔμεναν οἱ ἄνθρωποι νά εἶναι σπίτια γιά τυφλούς. Ἄρχισαν νά κατασκευάζονται ὡραῖα πράγματα, νά βγαίνουν ὡραῖα χρώματα ἀπ' τό χέρι τοῦ βαφιᾶ, ὡραῖα σχέδια ἀπ' τό μυαλό τοῦ καλλιτέχνη, νά χρησιμοποιοῦνται τά ὡραῖα πράγματα καί ν' ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία καί ἡ σημασία τους. Τό κοινό στήν κυριολεξία ἀγανάκτησε. Ἔχασε τήν ψυχραιμία του. Ἄρχισε νά λέει ἕνα σωρό βλακεῖες. Κανένας δέ νοιάστηκε. Κανένας δέν μποροῦσε νά εἶναι χειρότερα. Κανένας δέν ἀποδέχτηκε τήν ἐξουσία τῆς κοινῆς γνώμης. Καί τώρα εἶναι σχεδόν ἀδύνατο νά μπεῖ κανείς σ' ἕνα σύγχρονο σπίτι καί νά μή δεῖ κάποια ἔνδειξη ἐκτίμησης τῆς ὀμορφιᾶς καί τοῦ ὡραίου. Πράγματι, σήμερα τά σπίτια τῶν ἀνθρώπων εἶναι κατά κανόνα ἀρκετά συμπαθητικά. Οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἕνα μεγάλο βαθμό, ἔχουν ἐκπολιτιστεῖ. Εἶναι, ὡστόσο, δίκαιο νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐξαιρετική ἐπιτυχία τῆς λεγόμενης ἐπανάστασης τῶν διακοσμητικῶν τεχνῶν καί τοῦ ἐπίπλου δέν

ὀφείλονται αὐσιαστικά στήν πλειονότητα τοῦ κοινοῦ πού ἀπόκτησε καλό γοῦστο ὡς πρός αὐτά τά ζητήματα. Ὀφείλεται κυρίως στό γεγονός ὅτι οἱ τεχνίτες κατασκευαστές ἐκτίμησαν τόσο πολύ τήν εὐχαρίστηση πού μποροῦσαν ν' ἀντλήσουν κατασκευάζοντας ὡραῖα πράγματα, καί ἀπόκτησαν τόσο ἔντονη συνείδηση τῆς ἀποκρουστικῆς χυδαιότητας ὅλων αὐτῶν πού ἤθελε προηγούμενα τό κοινό, ὥστε ἁπλά φρόντισαν ν' ἀφήσουν ἀνικανοποίητη τή σχετική ζήτηση τοῦ κοινοῦ. Εἶναι τελείως ἀδύνατο σήμερα νά ἐπιπλώσει κανείς ἕνα δωμάτιο ὅπως ἦταν ἐπιπλωμένα τά δωμάτια πρίν λίγα χρόνια χωρίς νά προμηθευτεῖ ὅλα τά ἀναγκαῖα σ' ἕνα πλειστηριασμό μεταχειρισμένων ἐπίπλων κάποιου τρίτης κατηγορίας πανδοχείου. Τά πράγματα αὐτά δέν κατασκευάζονται πιά. Ὅσες ἀντιρρήσεις κι ἄν ὑπάρχουν, οἱ ἄνθρωποι πρέπει σήμερα νά ἔχουν συμπαθητικά πράγματα στό περιβάλλον τους. Εὐτυχῶς γι' αὐτούς, ἡ προσπάθεια ἀνάληψης τῆς ἐξουσίας ὡς πρός αὐτά τά καλλιτεχνικά ζητήματα ἀπέτυχε παταγωδῶς.

Εἶναι ὁλοφάνερο, λοιπόν, ὅτι κάθε εἴδους ἐξουσία σ' αὐτά τά πράγματα εἶναι κακή. Μερικές φορές οἱ ἄνθρωποι ἀναρωτιοῦνται ποιά μορφή κυβέρνησης εἶναι ἡ καταλληλότερη γιά νά μπορέσει νά ζήσει ἕνας καλλιτέχνης. Σ' αὐτό τό ἐρώτημα δέν ὑπάρχει μόνο μιά ἀπάντηση. *Ἡ μορφή κυβέρνησης πού εἶναι ἡ καταλληλότερη γιά τόν καλλιτέχνη εἶναι πλήρης ἀνυπαρξία κυβέρνησης.* Ἡ ἄσκηση ἐξουσίας πάνω σ' αὐτόν καί τήν τέχνη του εἶναι κάτι τό ἐντελῶς γελοῖο. Ἔχει ὑποστηριχθεῖ πώς στά τυραννικά, δεσποτικά καθεστώτα οἱ καλλιτέχνες δημιούργησαν θαυμάσια ἔργα. Πράγμα πού δέν εἶναι ἀλήθεια. Οἱ καλλιτέχνες ἐπισκέπτονταν τίς αὐλές τῶν κάθε εἴδους τυράννων, ὄχι σάν ὑπήκοοι πού ὑφίστανται τήν τυραννία τους, ἀλλά σάν περιπλανώμενοι θαυματοποιοί, σά γοητευτικές ἰδιόμορφες προσωπικότητες, πού τούς ἐπέτρεπαν νά ζοῦν ἐν εἰρήνη καί νά δημιουργοῦν. Τό μόνο πού θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὑπέρ ἑνός τυράν-

νου εἶναι ὅτι αὐτός, σάν ἄτομο, ἐνδέχεται νά διαθέτει κάποια καλλιέργεια, ἐνῶ ὁ ὄχλος, σάν τέρας, δέ διαθέτει καμιά καλλιέργεια. Ἕνας αὐτοκράτορας ἤ ἕνας βασιλιάς μπορεῖ νά σκύψει γιά νά μαζέψει τό πινέλο τοῦ ζωγράφου, ἀλλά ὅταν σκύβει ἡ δημοκρατία σκύβει ἁπλά γιά νά τοῦ ρίξει λάσπη. Παρόλα αὐτά, μέχρι τώρα ἡ δημοκρατία δέ χρειάστηκε νά σκύψει ὅπως ὁ αὐτοκράτορας. Στήν πραγματικότητα, ὅταν θέλει νά ρίξει λάσπη δέ χρειάζεται καθόλου νά σκύψει. Ἀλλά δέν ὑπάρχει λόγος νά διαχωρίζουμε τόν μονάρχη ἀπ' τόν ὄχλο· κάθε εἴδους ἐξουσία εἶναι ἐξίσου κακή.

Ὑπάρχουν τριῶν εἰδῶν τύραννοι. Ὑπάρχει ὁ τύραννος πού τυραννεῖ τό σῶμα. Ὑπάρχει ὁ τύραννος πού τυραννεῖ τήν ψυχή. Ὑπάρχει ὁ τύραννος πού τυραννεῖ καί τό σῶμα καί τήν ψυχή. Ὁ πρῶτος ὀνομάζεται Πρίγκηπας. Ὁ δεύτερος ὀνομάζεται Πάπας. Ὁ τρίτος ὀνομάζεται Λαός. Ὁ Πρίγκηπας ἐνδέχεται νά εἶναι καλλιεργημένος. Πολλοί Πρίγκηπες ἦταν καλλιεργημένοι. Ὡστόσο, ὁ Πρίγκηπας εἶναι πολύ ἐπικίνδυνος. Ἄς θυμηθοῦμε τόν Δάντη στή Βερόνα ἤ τόν Τάσσο στό κελί τοῦ τρελοῦ στή Φεράρα. Εἶναι καλύτερα γιά τόν καλλιτέχνη νά μή ζεῖ μέ τούς Πρίγκηπες. Ὁ Πάπας ἐνδέχεται νά εἶναι καλλιεργημένος. Πολλοί Πάπες ἦταν καλλιεργημένοι· ἀκόμα καί οἱ κακοί. Οἱ κακοί Πάπες ἀγαποῦσαν τό Ὡραῖο, σχεδόν τόσο παθιασμένα, μᾶλλον μέ τό ἴδιο πάθος, ὅσο οἱ καλοί Πάπες μισοῦσαν τή Σκέψη. Στή διαστροφή καί τήν κακία τοῦ Παπισμοῦ ὀφείλει πολλά ἡ ἀνθρωπότητα. Ἡ καλοσύνη τοῦ Παπισμοῦ ὀφείλει ἕνα τρομερό χρέος στήν ἀνθρωπότητα. Μολονότι, ὅμως, τό Βατικανό ἔχει διατηρήσει τή δριμύτητα τῶν λεκτικῶν κεραυνῶν του κι ἔχει ὁριστικά ἀπωλέσει τή λάμψη τῶν ἀστραπῶν του, εἶναι καλύτερα γιά τόν καλλιτέχνη νά μή ζεῖ μέ τούς Πάπες. Ἦταν Πάπας αὐτός πού εἶπε γιά τόν Τσελίνι, σ' ἕνα κογκλάβιο καρδιναλίων, ὅτι οἱ κοινοί νόμοι καί ἡ κοινή ἐξουσία δέν φτιάχτηκαν γι' ἀνθρώπους σάν κι αὐτόν· ἀλλά Πάπας ἦταν κι αὐτός πού ἔριξε τόν Τσελίνι στή φυλακή καί τόν κράτησε ἐκεῖ μέχρι πού

τρελάθηκε ἀπ' τήν ὀργή κι ἔδλεπε ἐξωπραγματικά ὁράματα γιά τόν ἑαυτό του κι εἶδε τόν ὁλόχρυσο ἥλιο νά μπαίνει στό κελί του καί θαμπωμένος ἀπ' αὐτή τήν εἰκόνα προσπάθησε νά δραπετεύσει: σύρθηκε ἀπό πύργο σέ πύργο καί τό ξημέρωμα ἔπεσε κάτω ἀπ' τό φοβερό ἱέρα καί χτύπησε, κι ἕνας ἀμπελουργός τόν σκέπασε μέ ἀμπελόφυλλα καί μ' ἕνα κάρρο τόν πῆγε σέ κάποιον πού ἀγαποῦσε τό ὡραῖο καί τόν φρόντισε. Οἱ Πάπες εἶναι ἐπικίνδυνοι. Ὅσο γιά τό Λαό, τί νά πεῖς γι' αὐτόν καί τήν ἐξουσία του; Ἴσως ἔχουμε πεῖ ἀρκετά γιά τό Λαό, καί τήν ἐξουσία του. Ἡ ἐξουσία του εἶναι κάτι τυφλό, κουφό, φρικιαστικό, γελοῖο, τραγικό, διασκεδαστικό, σοβαρό καί συνάμα πρόστυχο. Εἶναι ἀδύνατο γιά τόν καλλιτέχνη να ζήσει κάτω ἀπ' τήν ἐξουσία τοῦ Λαοῦ. Ὅλοι οἱ τύραννοι ἐξαγοράζουν. Ὁ λαός ἐξαγοράζει καί ἀποκτηνώνει. Ποιός τοῦ εἶπε ὅτι πρέπει ν' ἀσκεῖ ἐξουσία; Εἶναι φτιαγμένος γιά νά ζεῖ, νά μαθαίνει καί ν' ἀγαπάει. Κάποιος πρέπει νά τοῦ ἔκανε μεγάλο κακό. Ὁ λαός καταστράφηκε μέ τό νά μιμεῖται τούς κατώτερούς του. Πῆρε τό σκῆπτρο τοῦ Πρίγκηπα. Πῶς θά τό χρησιμοποιήσει; Πῆρε τήν τριπλή τιάρα τοῦ Πάπα. Πῶς θά μπορέσει νά σηκώσει τό δάρος της; Μοιάζει μ' ἕναν κλόουν μέ ραγισμένη καρδιά. Μοιάζει μέ παπά πού ἡ ψυχή του δέ γεννήθηκε ἀκόμα. Ὅσοι ἀγαποῦν τό Ὡραῖο ἄς τόν λυπηθοῦν. Μολονότι αὐτός δέν ἀγαπᾶ τό Ὡραῖο, παρόλα αὐτά ἄς τόν λυπηθοῦν. Ποιός τοῦ δίδαξε τά τεχνάσματα τῆς τυραννίας;

Ὑπάρχουν κι ἕνα σωρό ἄλλα πράγματα πού μπορεῖ κανείς νά παρατηρήσει. Λογουχάρη, πώς ἡ Ἀναγέννηση ἦταν σπουδαία ἐποχή, ἐπειδή δέν προσπάθησε νά λύσει κανένα κοινωνικό πρόβλημα καί δέν ἀσχολήθηκε μέ τέτοια πράγματα ἀλλά ἐπέτρεπε στό ἄτομο νά ἀναπτύσσεται ἐλεύθερα, ὡραῖα καί φυσικά, κι ἔτσι εἶχε μεγάλους καί ἀνεξάρτητους καλλιτέχνες καί μεγάλους καί ἀνεξάρτητους ἀνθρώπους. Μπορεῖ, πάλι, νά παρατηρήσει κανείς πώς ὁ Λουδοδῖκος XIV, δημιουργώντας τό σύγχρονο κράτος, κατέστρεψε τόν ἀτομικισμό τοῦ καλλιτέχνη κι ἔκανε τά πράγματα τερατώδη μέσα στή μονο-

τονία τῆς ἐπανάληψης καί εὐτελῆ μέσα στήν προσαρμογή πρός τόν κανόνα καί κατέστρεψε σ' ὅλη τή Γαλλία ὅλες ἐκεῖνες τίς ὡραῖες ἐλευθερίες τῆς ἔκφρασης πού εἶχαν δημιουργήσει νέες παραδόσεις στό ὡραῖο καί εἶχαν δώσει νέες μορφές. 'Αλλά τό παρελθόν δέν ἔχει καμιά σημασία. Τό παρόν δέν ἔχει καμιά σημασία. Εἶναι τό μέλλον πού πρέπει νά σᾶς ἀπασχολεῖ. Γιατί τό παρελθόν εἶναι αὐτό πού δέν ἔπρεπε νά εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Τό παρόν εἶναι αὐτό πού ὀφείλει νά μήν εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Τό μέλλον εἶναι αὐτό πού εἶναι οἱ καλλιτέχνες.

Μπορεῖ, φυσικά, νά ὑποστηρίξει κανείς ὅτι ἕνα τέτοιο πρόγραμμα, ὅπως αὐτό πού ἐκτίθεται ἐδῶ, εἶναι ἐντελῶς ἀνεφάρμοστο καί ἀντιτίθεται στήν ἀνθρώπινη φύση. Πράγμα πού εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινό. Εἶναι ἀνεφάρμοστο καί ἀντιτίθεται στήν ἀνθρώπινη φύση. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ἀξίζει νά πραγματοποιηθεῖ καί γι' αὐτό προτείνεται. Γιατί, σέ τελευταία ἀνάλυση, τί εἶναι ἕνα ἐφαρμόσιμο πρόγραμμα; Ἕνα ἐφαρμόσιμο πρόγραμμα εἶναι: ἤ ἕνα πρόγραμμα πού ἔχει ἤδη πραγματοποιηθεῖ ἤ ἕνα πρόγραμμα πού θά μποροῦσε νά πραγματοποιηθεῖ στίς ὑπάρχουσες συνθῆκες. Ναί, ἀλλά σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες θέλουμε νά ἀντιπαρατεθοῦμε· καί κάθε πρόγραμμα πού μπορεῖ νά ἀποδέχεται αὐτές τίς συνθῆκες εἶναι λαθεμένο καί ὅλακῶδες. Οἱ συνθῆκες θά ἐξαφανιστοῦν καί ἡ ἀνθρώπινη φύση θά ἀλλάξει. Τό μόνο πράγμα πού μπορεῖ νά ξέρει κανείς γιά τήν ἀνθρώπινη φύση στά σίγουρα εἶναι ὅτι ἀλλάζει. Ἡ ἀλλαγή εἶναι ἡ μοναδική ἰδιότητα πού μποροῦμε νά τῆς ἀποδώσουμε. Τά συστήματα πού ἀποτυγχάνουν εἶναι αὐτά πού βασίζονται στή μονιμότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης καί ὄχι στήν ἀνάπτυξη καί τήν ἀλλαγή της. Τό λάθος τοῦ Λουδοβίκου XIV ἦταν ὅτι θεώρησε πώς ἡ ἀνθρώπινη φύση θά ἔμενε πάντα ἴδια. Τό ἀποτέλεσμα τοῦ λάθους του ἦταν ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση.

Πραγματικά ἀξιοθαύμαστο ἀποτέλεσμα. Ὅλα τ' ἀποτελέσματα τῶν λαθῶν τῶν κυβερνήσεων εἶναι πραγματικά θαυμάσια.

Πρέπει νά παρατηρήσουμε ἐπίσης πώς ὁ Ἀτομικισμός δέν ἐμφανίζεται στόν ἄνθρωπο ἐπιβάλλοντάς του ὅλες αὐτές τίς ἀρρωστημένες ὑποκρισίες σχετικά μέ τό καθῆκον, πού σημαίνει ἁπλά νά κάνει κανείς ὅ,τι θέλουν οἱ ἄλλοι ἐπειδή τό θέλουν· οὔτε μ' ὅλες αὐτές τίς χυδαῖες ὑποκρισίες σχετικά μέ τήν αὐτοθυσία, πού δέν εἶναι παρά μιά ἐπιβίωση τοῦ ἄγριου αὐτοακρωτηριασμοῦ. *Τελικά, ὁ Ἀτομικισμός ἐμφανίζεται στόν ἄνθρωπο χωρίς νά προβάλλει καμιά ἀξίωση πάνω του. Ἁπλά καί φυσικά ἀναδύεται ἀπ' τόν ἄνθρωπο.* Εἶναι ὁ σκοπός πρός τόν ὁποῖο τείνει ὅλη ἡ ἀνάπτυξη. Εἶναι ἡ διαφοροποίηση μέσα στήν ὁποία ἀναπτύσσονται ὅλοι οἱ ὀργανισμοί. Εἶναι ἡ τελειότητα πού ἐνυπάρχει μέσα σέ κάθε μορφή ζωῆς καί πρός τήν ὁποία πορεύεται κάθε μορφή ζωῆς. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ Ἀτομικισμός δέν ἀσκεῖ κανενός εἴδους καταναγκασμό ἐπί τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπεναντίας, προτρέπει τόν ἄνθρωπο νά μήν ἐπιτρέπει ν' ἀσκεῖται πάνω του κανενός εἴδους καταναγκασμός. Δέν προσπαθεῖ ν' ἀναγκάσει τούς ἀνθρώπους νά εἶναι καλοί. Ξέρει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι καλοί ὅταν εἶναι ἐλεύθεροι. Ὁ ἄνθρωπος θ' ἀναπτύξει τόν Ἀτομικισμό μέσα ἀπ' τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό. Ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει τώρα τόν Ἀτομικισμό μ' αὐτό τόν τρόπο. Τό ν' ἀναρωτιέται κανείς ἄν εἶναι ἐφαρμόσιμος ὁ Ἀτομικισμός εἶναι σάν ν' ἀναρωτιέται ἄν εἶναι ἐφαρμόσιμη ἡ Ἐξέλιξη. *Ἡ Ἐξέλιξη εἶναι ὁ νόμος τῆς ζωῆς καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἐξέλιξη παρά μόνο πρός τόν Ἀτομικισμό.* Ὅπου δέν ἐκφράζεται αὐτή ἡ τάση, πρόκειται σαφῶς γιά τεχνητή ἀνάσχεση τῆς ἀνάπτυξης, γιά ἀσθένεια ἤ γιά θάνατο.

Ὁ Ἀτομικισμός θά εἶναι ἐπίσης ἀνεπιτήδευτος καί μή ἐγωιστικός. Ἔχει ἐπανειλημμένα ὑποστηριχθεῖ πώς ἕνα ἀπ'

τά ἀποτελέσματα τῆς φραστικῆς τυραννίας πού ἐπιβάλλεται ἀπ' τήν ἐξουσία εἶναι καί τό γεγονός ὅτι οἱ λέξεις διαστρεβλώνονται χάνοντας τό ἁπλό καί σωστό νόημά τους — ἐπιπλέον, χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐκφράσουν τή μιά μόνο ὄψη τῆς ὀρθῆς σημασιοδότησής τους. Ὅ,τι ἰσχύει γιά τήν Τέχνη ἰσχύει καί γιά τή ζωή. Ἕνας ἄνθρωπος ὀνομάζεται σήμερα ἐπιτηδευμένος ἄν ντύνεται ὅπως τοῦ ἀρέσει. Μ' αὐτό τόν τρόπο, ὅμως, ἐνεργεῖ ἐντελῶς φυσιολογικά. Ἡ ἐπιτήδευση, σ' αὐτά τά θέματα, εἶναι τό νά ντύνεται κανείς σύμφωνα μέ τίς ἀπόψεις τοῦ γείτονά του, πού οἱ ἀπόψεις του, μιά καί εἶναι οἱ ἀπόψεις τῆς πλειοψηφίας, θά εἶναι μᾶλλον ἐξαιρετικά ἀνόητες. Ἤ πάλι ἕνας ἄνθρωπος ὀνομάζεται ἐγωιστής ἄν ζεῖ μέ τόν τρόπο πού τοῦ φαίνεται καταλληλότερος γιά τήν πλήρη πραγμάτωση τῆς προσωπικότητάς του· ἄν, πράγματι, ὁ πρωταρχικός σκοπός τῆς ζωῆς του εἶναι ἡ αὐτο-ἀνάπτυξη. Ὡστόσο, μ' αὐτόν ἀκριβῶς τόν τρόπο θά πρέπει νά ζοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Ἐγωισμός δέν εἶναι τό νά ζεῖ κανείς ὅπως τοῦ ἀρέσει, εἶναι τό ν' ἀπαιτεῖ κανείς ἀπ' τούς ἄλλους νά ζοῦν ὅπως ἀρέσει σ' αὐτόν. Καί μή ἐγωισμός εἶναι τό ν' ἀφήνει κανείς τούς ἄλλους νά ζοῦν ὅπως θέλουν, νά μήν παρεμβαίνει. Ὁ ἐγωισμός ἀποσκοπεῖ πάντα νά ἐπιβάλλει γύρω του μιάν ἀπόλυτη ὁμοιομορφία. Ὁ μή ἐγωισμός ἀναγνωρίζει τήν ἀπεριόριστη ποικιλομορφία σάν κάτι τό θεσπέσιο, τήν ἀποδέχεται, τῆς παρέχει τή συναίνεσή του, τήν ἀπολαμβάνει. Δέν εἶναι ἐγωιστικό τό νά σκέφτεται κανείς γιά τόν ἑαυτό του. Ὁ ἄνθρωπος πού δέν σκέφτεται γιά τόν ἑαυτό του δέν σκέφτεται καθόλου. Εἶναι, ὅμως, χονδροειδῶς ἐγωιστικό νά ἐπιβάλλει κανείς στό γείτονά του ὅτι πρέπει νά σκέφτεται μέ τόν ἴδιο τρόπο καί νά ἔχει τίς ἴδιες ἀπόψεις. Γιατί πρέπει; Ἄν μπορεῖ νά σκεφτεῖ, τότε σίγουρα θά σκέφτεται διαφορετικά. Ἄν δέν μπορεῖ νά σκεφτεῖ, τότε εἶναι τερατῶδες ν' ἀπαιτεῖται ἀπ' αὐτόν ὁποιοδήποτε εἶδος σκέψης. Ἕνα κόκκινο τριαντάφυλλο δέν εἶναι ἐγωιστικό ἐπειδή θέλει νά εἶναι κόκ-

κινα τριαντάφυλλο. Θά ἦταν φοβερά ἐγωιστικό ἄν ἤθελε ὅλα τ' ἄλλα λουλούδια τοῦ κήπου νά εἶναι καί κόκκινα καί τριαντάφυλλα. Στόν 'Ατομικισμό οἱ ἄνθρωποι θά εἶναι ἀπόλυτα φυσικοί καί καθόλου ἐγωιστές καί θά ξέρουν τή σημασία τῶν λέξεων — θά τίς πραγματώνουν στήν ἐλεύθερη καί ὡραία ζωή τους. 'Επιπλέον, οἱ ἄνθρωποι δέ θά εἶναι ἀτομιστικά ἐγωιστές ὅπως εἶναι τώρα. Γιατί ἀτομιστικά ἐγωιστής εἶναι αὐτός πού προβάλλει ἀξιώσεις πάνω στούς ἄλλους καί ὁ πραγματικός ἀτμικιστής δέ θά ἐπιθυμεῖ νά κάνει κάτι τέτοιο. Δέ θά τοῦ δίνει εὐχαρίστηση. "Οταν ὁ ἄνθρωπος θά ἔχει πραγματώσει τόν 'Ατομικισμό, θά συνειδητοποιήσει ταυτόχρονα καί τήν ἔννοια τῆς συμπόνιας καί θά τήν ἐξασκεῖ ἐλεύθερα καί αὐθόρμητα. Μέχρι σήμερα, ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει καλλιεργήσει καθόλου τήν ἔννοια τῆς συμπόνιας. Δείχνει ἁπλά συμπόνια γιά τόν πόνο καί αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ συμπόνια δέν εἶναι ἡ ἀνώτερη μορφή συμπόνιας. Κάθε συμπόνια εἶναι καλή, ἀλλά ἡ συμπόνια γιά τ' ἀνθρώπινα δεινά εἶναι ἡ λιγότερη καλή ἀπ' ὅλες. "Εχει μολυνθεῖ ἀπ' τόν ἀτομιστικό ἐγωισμό. "Εχει τήν τάση νά γίνεται νοσηρή. Κρύβει μέσα της κάποιο στοιχεῖο τρόμου γιά τή δική μας ἀσφάλεια. Φοβόμαστε μήπως κι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι γίνουμε σάν τόν λεπρό ἤ τόν τυφλό καί δέ βρεθεῖ κανείς νά μᾶς φροντίσει. Εἶναι ἐπίσης, κατά παράδοξο τρόπο, ἀρκετά περιοριστική. Θά πρέπει κανείς νά δείχνει τή συμπόνια του γιά τήν ὁλότητα τῆς ζωῆς καί ὄχι ἁπλά γιά τίς ὀδύνες καί τίς ἀρρώστειες της — θά πρέπει κανείς νά συμμερίζεται τή χαρά τῆς ζωῆς, τήν ὀμορφιά, τήν ἐνεργητικότητα, τήν ὑγεία καί τήν ἐλευθερία. 'Η πλατιά συμπόνια εἶναι, φυσικά, ἡ πιό δύσκολη. 'Απαιτεῖ περισσότερη ἀνιδιοτέλεια, ξεπέρασμα τοῦ ἐγωισμοῦ. 'Οποιοσδήποτε μπορεῖ νά συμπονέσει ἕνα φίλο γιά τά δεινά του, ἀλλά χρειάζεται νά εἶναι κανείς ἐξαιρετικός ἀπ' τή φύση του — χρειάζεται, τελικά, νά εἶναι ἀληθινός 'Ατομικιστής — γιά νά συμμεριστεῖ τήν ἐπιτυχία τοῦ φίλου του. Μέ τή σημερινή ἔξαρση τοῦ

ἀνταγωνισμοῦ καί τοῦ ἀγώνα γιά τήν κατάκτηση θέσεων, μιά τέτοια συμπόνια εἶναι φυσικά πολύ σπάνια κι ἐπιπλέον καταπνίγεται ἀπ' τό ἀνήθικο ἰδανικό τῆς ὁμοιομορφίας καί τῆς προσαρμογῆς πρός τούς κανόνες — ἰδανικό πού εἶναι τόσο διαδεδομένο παντοῦ καί ἴσως περισσότερο ἀπεχθές στήν Ἀγγλία.

Ἡ συμπόνια γιά τόν πόνο θά ὑπάρχει βέβαια πάντα, Εἶναι ἕνα ἀπ' τά πρωταρχικά ἔνστικτα τοῦ ἀνθρώπου. Τά ζῶα πού διαθέτουν αὐτονομία, δηλαδή τά ἀνώτερα ζῶα, ἔχουν κι αὐτά τοῦτο τό ἐνστικτό μας. Θά πρέπει, ὅμως νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι, ἐνῶ ἡ συμπόνια γιά τή χαρά αὐξάνει τή χαρά σ' ὅλο τόν κόσμο, ἡ συμπόνια γιά τόν πόνο δέν μειώνει καθόλου τόν πόνο. Μπορεῖ νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο ὥστε νά ὑπομένει τό κακό, ἀλλά τό κακό παραμένει. Ἡ συμπόνια γιά ἕνα φυματικό δέ θεραπεύει τή φυματίωση· τή θεραπεύει ἡ Ἐπιστήμη. Κι ὅταν ὁ Σοσιαλισμός ἐπιλύσει τό πρόβλημα τῆς φτώχειας καί ἡ Ἐπιστήμη τό πρόβλημα τῆς ἀσθένειας, οἱ αἰσθηματίες θά ἐξαφανιστοῦν καί ἡ συμπόνια τοῦ ἀνθρώπου θά εἶναι μεγάλη, ὑγιής καί αὐθόρμητη. Ὁ ἄνθρωπος θ' ἀντλεῖ χαρά συμμεριζόμενος τήν εὐτυχισμένη ζωή τῶν ἄλλων.

Γιατί μόνο μέσα ἀπ' τή χαρά θά μπορέσει ν' ἀναπτυχθεῖ ὁ Ἀτομικισμός τοῦ μέλλοντος. *Ὁ Χριστός δέν ἔκανε καμιά προσπάθεια νά ἀνοικοδομήσει τήν κοινωνία, καί, συνεπῶς, ὁ Ἀτομικισμός πού κήρυττε στόν ἄνθρωπο δέν μποροῦσε νά πραγματωθεῖ παρά μόνο μέσα ἀπ' τόν πόνο ἤ τήν πλήρη ἀπομόνωση.* Τά ἰδανικά πού ὀφείλουμε στό Χριστό εἶναι τά ἰδανικά τοῦ ἀνθρώπου πού ἐγκαταλείπει ἐντελῶς τήν κοινωνία ἤ τοῦ ἀνθρώπου πού ἀποφεύγει ἐντελῶς τήν κοινωνία. Ἀλλά ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση του κοινωνικός. Ἀκόμη καί ἡ Θηβαΐδα κατοικήθηκε στό τέλος. Ἐπιπλέον, μολονότι ὁ κοινοβιάτης πραγματώνει τήν προσωπικότητά του, αὐτή ἡ προ-

σωπακόττητα εἶναι συχνά ἐντελῶς ἐξαθλιωμένη. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἡ τρομερή ἀλήθεια ὅτι ὁ πόνος εἶναι ἕνας τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ἐνδέχεται νά πραγματώσει τόν ἑαυτό του ἄσκησε θαυμάσια γοητεία σ' ὅλο τόν κόσμο. Ἕνα σωρό κενολόγοι ρήτορες καί φτηνοί στοχαστές ἀπ' τούς ἄμβωνες καί τούς ἐξώστες μιλᾶνε συχνά γιά τή λατρεία τῆς ἡδονῆς πού ἔχει κυριεύσει τόν κόσμο καί διαμαρτύρονται ἐνάντιά της. Ἀλλά πολύ σπάνια ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶχε σάν ἰδανικό της τή χαρά καί τό ὡραῖο. Ἡ λατρεία τοῦ πόνου κυριάρχησε πολύ πιό συχνά σ' ὅλο τόν κόσμο. Ὁ Μεσαιωνισμός, μέ τούς ἁγίους καί τούς μάρτυρές του, μέ τήν ἀγάπη του γιά τόν αὐτοβασανισμό, μέ τό ἄγριο πάθος του γιά τόν αὐτοτραυματισμό, μέ τά φοβερά αὐτομαστιγώματά του — ὁ Μεσαιωνισμός εἶναι πραγματικός χριστιανισμός καί ὁ μεσαιωνικός Χριστός εἶναι ὁ πραγματικός Χριστός. Ὅταν ἄρχισε ν' ἀνατέλλει στόν κόσμο ἡ Ἀναγέννηση κι ἔθεσε στήν ἡμερήσια διάταξη τά νέα ἰδανικά τῆς ὀμορφιᾶς τῆς ζωῆς καί τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς, οἱ ἄνθρωποι δέν μποροῦσαν νά καταλάβουν τό Χριστό. Πράγμα πού μᾶς τό δείχνει ἀκόμα καί ἡ Τέχνη. Οἱ ζωγράφοι τῆς Ἀναγέννησης ζωγράφισαν τό Χριστό σάν ἕνα ἀγοράκι πού παίζει μ' ἕνα ἄλλο παιδί σ' ἕνα παλάτι ἤ σ' ἕναν κῆπο, ἤ πάλι ξαπλωμένο στήν ἀγκαλιά τῆς μητέρας του, νά τῆς χαμογελάει, ἤ νά χαμογελάει σ' ἕνα λουλούδι ἤ σ' ἕνα ὡραῖο πουλί· ἤ σάν μιά εὐγενική, ἐπιβλητική φυσιογνωμία πού κινεῖται εὐγενικά ἀνάμεσα στόν κόσμο· ἤ σάν μιά θαυμάσια φυσιογνωμία πού ἀνασπαίνεται ἐκστατικά ἀπ' τό θάνατο στή ζωή. Ἀκόμα κι ὅταν τόν ζωγράφισαν ὡς Ἐσταυρωμένο, τόν ζωγράφισαν σάν ἕνα ὡραῖο Θεό πού οἱ κακοί ἄνθρωποι τόν ἔκαναν νά ὑποφέρει. Ἀλλά αὐτός ὁ ἴδιος δέν τούς ἀπασχόλησε πολύ. Ἐκεῖνο πού τούς εὐχαριστοῦσε πραγματικά ἦταν νά ζωγραφίζουν ἄντρες καί γυναῖκες πού θαύμαζαν καί νά δείχνουν πόσο ἀξιολάτρευτη εἶναι ἡ πανέμορφη τούτη γῆ. Ζωγράφισαν πολλούς θρησκευτικούς πίνακες· τελικά, ζωγράφισαν τόσους πολλούς πού ἡ μονοτονία τοῦ ὕφους καί τῶν θεμάτων καταντήσαν φοβερά πληκτική καί ἀποδείχτηκε ἐπιζή-

μια γιά τήν τέχνη. Ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἐξουσίας πού ἄσκησε τό κοινό στά θέματα τῆς τέχνης καί θά πρέπει νά θρηνοῦμε γι' αὐτό. Τά ἔργα τους, ὅμως, δέν εἶχαν πάντα αὐτό πού λέμε ψυχή. Ὁ Ραφαήλ ἦταν μεγάλος καλλιτέχνης ὅταν ζωγράφισε τό πορτραῖτο τοῦ Πάπα. Ὅταν ζωγράφισε τίς Μαντόνες του καί τό Χριστό νήπιο, δέν ἦταν καθόλου μεγάλος καλλιτέχνης. Ὁ Χριστός δέν εἶχε κανένα μήνυμα γιά τήν Ἀναγέννηση, πράγμα πού ἦταν θαυμάσιο γιατί συνέβαλε στήν ἐμφάνιση ἑνός Ἰδανικοῦ διαφορετικοῦ ἀπ' τό δικό Του — γιά νά βροῦμε τήν ὀρθή ἀναπαράσταση τοῦ Χριστοῦ πρέπει νά ἀνατρέξουμε στή μεσαιωνική τέχνη. Ἐκεῖ τόν βλέπουμε τραυματισμένο, συντριμμένο· σάν κάποιον πού δέν εἶναι εὐχάριστο νά τόν βλέπουμε, γιατί τό Ὡραῖο σημαίνει χαρά· σάν κάποιο πού δέν εἶναι ὡραῖα ντυμένος, γιατί κι αὐτό ἐνδέχεται νά σημαίνει χαρά: εἶναι ἕνας ἐπαίτης μέ θαυμάσια ψυχή· εἶναι ἕνας λεπρός μέ θεϊκή ψυχή· δέ χρειάζεται μήτε περιουσία μήτε ὑγεία· εἶναι ἕνας Θεός πού πραγματώνει τήν τελειότητά Του μέσα ἀπ' τόν πόνο.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀργή. Ἡ ἀδικία τῶν ἀνθρώπων εἶναι μεγάλη. Ἦταν ἀναγκαῖο νά προβληθεῖ ὁ πόνος σάν τρόπος αὐτοπραγμάτωσης. Ἀκόμα καί σήμερα, σ' ὁρισμένες περιοχές τοῦ κόσμου, τό μήνυμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀναγκαῖο. Κανένας ἀπ' ὅσους ἔζησαν στή σύγχρονη Ρωσία δέ θά μποροῦσαν νά πραγματώσουν τήν τελειότητά τους παρά μόνο μέσα ἀπ' τόν πόνο. Ἐλάχιστοι ρῶσοι καλλιτέχνες μπόρεσαν νά πραγματώσουν τόν ἑαυτό τους μέ τήν Τέχνη, μέ μιά μυθιστοριογραφία πού ἔχει μεσαιωνικό χαρακτήρα, ἐπειδή τό κυρίαρχο πρότυπο εἶναι ἡ πραγμάτωση τῶν ἀνθρώπων μέσα ἀπ' τόν πόνο. Ἀλλά γιά ὅλους ἐκείνους πού δέν εἶναι καλλιτέχνες, γιά τούς ὁποίους δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ζωῆς παρά μόνο ἡ πραγματική ζωή μέ τά καθημερινά της δεδομένα, ὁ πόνος εἶναι ἡ μοναδική διέξοδος πρός τήν τελειότητα. Ὁ ρῶσος πού ζεῖ εὐτυχισμένα στό σημερινό σύστημα διακυβέρνησης τῆς Ρωσίας πρέπει ἤ νά πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος

δέν έχει ψυχή ή ότι, άν έχει, δέν άξίζει τόν κόπο ν' άναπτυχθεί. 'Ο Μηδενιστής πού άπορρίπτει κάθε έξουσία, έπειδή γνωρίζει ότι ή έξουσία είναι τό μέγιστο κακό· πού καλοδέχεται τόν πόνο, έπειδή μέσα άπ' τόν πόνο πραγματώνει τήν προσωπικότητά του· ό Μηδενιστής είναι άληθινός χριστιανός. Γι' αύτόν τό χριστιανικό ίδεώδες είναι κάτι άμεσα πραγματικό.

'Ωστόσο, ό Χριστός δέν έξεγέρθηκε ένάντια στήν έξουσία. 'Αποδέχτηκε τήν έξουσία τής Ρωμαϊκής Αύτοκρατορίας καί πλήρωσε τό δικό του φόρο ύποτέλειας. 'Υπέμεινε τήν έξουσία τής 'Ιουδαϊκής 'Εκκλησίας καί δέν άπάντησε στή βία της άντιτάσσοντας τή δική του βία. 'Οπως άνέφερα καί προηγούμενα, δέ διέθετε κανένα πρόγραμμα γιά τήν άνοικοδόμηση τής κοινωνίας. 'Αλλά ό σύγχρονος κόσμος διαθέτει τέτοια προγράμματα. Προτείνει νά έξαλείψει τή φτώχεια καί τά δεινά πού συνεπάγεται. 'Επιθυμεί νά έξαφανίσει τόν πόνο καί τά δεινά πού συνεπάγεται ό πόνος. Σάν μεθόδους του υίοθετεί τό Σοσιαλισμό καί τήν 'Επιστήμη. 'Εκείνο στό όποίο αποσκοπεί είναι ένας 'Ατομικισμός πού νά έκφράζεται μέσα άπ' τή χαρά. Αύτός ό 'Ατομικισμός θά είναι εύρύτερος, πληρέστερος, πιό άξιαγάπητος άπό κάθε 'Ατομικισμό πού ύπήρξε άλλοτε. 'Ο πόνος δέν είναι ό έσχατος τρόπος τελείωσης. Είναι άπλα προσωρινός καί μιά διαμαρτυρία. 'Αναφέρεται άμεσα στό λαθεμένο, έπιβλαβές, άδικο περιβάλλον. 'Οταν έξαφανιστοῦν τό λάθος, ή άσθένεια καί ή άδικία, δέ θά ύπάρχει λόγος νά ύφίσταται. Θά έχει έκπληρώσει τήν άποστολή του. 'Ηταν μιά πραγματικά μεγάλη άποστολή, άλλά έχει σχεδόν όλοκληρωθεί. Μέρα μέ τή μέρα, τό πεδίο δράσης του μειώνεται.

Ούτε άπ' τόν άνθρωπο θά λείψει. Γ ι α τ ί α ύ τ ό π ο ύ π ά ν τ α έ π ι δ ί ω κ ε ό ά ν θ ρ ω π ο ς δ έ ν ε ί ν α ι μ ή τ ε ό π ό ν ο ς μ ή τ ε ή ε ύ χ α ρ ί σ τ η σ η ά λ λ ά ά π λ ά κ α ί μ ό ν ο ή Ζ ω ή. 'Ο άνθρωπος έπιδίωξε πάντα νά ζήσει έντονα, μέ πληρότητα καί τέλεια. 'Οταν θά μπορέσει νά τό κάνει αύτο

χωρίς νά έπιβάλλει περιορισμούς στούς άλλους ή νά ύφίσταται αύτός τέτοιους περιορισμούς καί οί δραστηριότητές του θά τόν εύχαριστοῦν, τότε θά είναι λογικότερος, ύγιέστερος, πιό πολιτισμένος, περισσότερο ό έαυτός του. Ἡ εύτυχία είναι ή δοκιμασία τῆς Φύσης, ή δική της έγκριση. Ὅταν ό ἄνθρωπος είναι εύτυχισμένος, βρίσκεται σέ άπόλυτη άρμονία μέ τόν έαυτό του καί τό περιβάλλον του. Ὁ νέος Ἀτομικισμός, στοῦ όποίου τήν ύπηρεσία ἔχει τεθεῖ θέλει δέ θέλει ό Σοσιαλισμός, θά είναι ή τέλεια άρμονία. Θά είναι αύτό πού έπιδίωξαν οί άρχαίοι Ἕλληνες άλλά δέν μπόρεσαν νά τό πραγματώσουν άπόλυτα παρά μόνο στή Σκέψη, γιατί εἶχαν κι ἔτρεφαν δούλους· θά είναι αύτό πού έπιδίωξε ή Ἀναγέννηση άλλά δέν μπόρεσε νά τό πραγματώσει άπόλυτα παρά μόνο στήν Τέχνη, γιατί εἶχε δούλους πού λιμοκτονοῦσαν. Θά είναι πλήρης καί όλοκληρωμένος καί χάρη σ' αύτόν κάθε ἄνθρωπος θά έπιτυγχάνει τήν τελειότητά του. Ὁ νέος Ἀτομικισμός είναι ό νέος Ἑλληνισμός.

Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

Το όραμα του Ουάιλντ για τον Σοσιαλισμό, που εκείνο τον καιρό το συμμερίζονταν ίσως πολλοί άνθρωποι, λιγότερο συγκροτημένοι απ' αυτόν, είναι ουτοπικό και αναρχικό. Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, λέει, θα κάνει εφικτή την πλήρη απελευθέρωση απ' «την αποκρουστική αναγκαιότητα να ζούμε για τους άλλους». Στο σοσιαλιστικό μέλλον όχι μόνο δεν θα υπάρχει καμιά ανάγκη κι ανασφάλεια, αλλά δεν θα υπάρχει επίσης κανένας μόχθος, καμιά αρρώστια, καμιά ασκήμια, καμιά σπατάλη ανθρώπινου πνεύματος σε ανώφελες έχθρες κι ανταγωνισμούς.

G.Orwell